

Het burgherlick leven

Simon Stevin

editie Annie Romein-Verschoor en G.S. Overdiep

bron

Simon Stevin, *Het burgherlick leven* (eds. Annie Romein-Verschoor en G.S. Overdiep). De Wereldbibliotheek, Amsterdam 1939.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/stev001burg01_01/colofon.htm

© 2008 dbnl / erven Annie Romein-Verschoor en G. S. Overdiep

Voorwoord

door prof. dr. C.G.N. de Vooy

De stichting 'Onze Oude Letteren', die het ontstaan dankt aan het initiatief van Dr. Nico van Suchtelen, geeft een eerste levensteken door de publicatie van Simon Stevin's 'Burgerlijk Leven'. Onlangs heeft het opstel van Dr. Annie Romein-Verschoor over deze merkwaardige, veelzijdige Vlaamse Nederlander de belangstelling in zijn leven en streven verlevendigd. Dat zij deze tekstuitgave heeft willen toelichten, verhoogt de waarde ervan. Prof. Overdiep wees er op, dat deze verhandeling ook als proeve van Nederlandse renaissance-stijl, van puristische taalbehandeling, de volle aandacht verdient. Door deze beide inleidingen is een aanbeveling mijnerzijds overbodig geworden. Intussen biedt deze eerste uitgave mij een welkome gelegenheid om op te wekken tot steun aan de Stichting, die weldra een standaard-uitgave van Valerius' Gedenkklink zal laten volgen, en die een verder strekkend werkplan ontworpen heeft, waarop o.a. een nieuwe Hooft-editie voorkomt.

Het is een heuglijk feit, dat in onze tijd plannen ontstaan voor uitgaven waarmede wel eer, maar geen winst te behalen is.

Het tot stand komen van de monumentale Vondel-uitgave, van de eigen reeksen, ontworpen door de 'Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde', leveren daarvoor het bewijs. In aansluiting daarbij kan de stichting 'Onze Oude Letteren', die belangeloos een vaderlands doel nastreeft, verdienstelijk werkzaam zijn, mits de noodzakelijke geldelijke steun niet achterwege blijft. Waarom zouden particulieren en overheid wel ruimschoots gelden beschikbaar stellen voor aankoop van schilderijen en bouwwerken, voor behoud van natuurmonumenten, en niet om zeldzame werken, in bibliotheken verscholen, aan het daglicht te brengen, met welverzorgde en degelijk toegelichte tekst, in smaakvolle uitvoering? Het eerste is gewaarborgd door de toezegging van wetenschappelijke medewerkers; het tweede door de welbekende zorg van de Wereldbibliotheek, gelijk die bij de Vondel-uitgave gebleken is. Maar wij herhalen: of de ver strekkende plannen van deze Stichting voor verwerkelijking vatbaar zijn, zal geheel afhangen van de te verwachten geldelijke steun.

SIMON STEVIN, SCHILDERIJ DOOR EEN ONBEKENDE
Universiteitsbibliotheek, Leiden

Simon Stevin (1548-1620) **door dr. Annie Romein-Verschoor**

Het werk van Simon Stevin van Brugge vertoont de veelzijdigheid van het praktisch genie uit een tijd, toen de wetenschap zich nog niet op haar specialisering liet voorstaan. Aanvankelijk koopmansboekhouder en belastingambtenaar, dan, waarschijnlijk voor Alva uit zijn vaderstad gevlucht, na tien jaar lang zwerven door half Europa, student en spoedig ook docent aan de Leidse hogeschool, leermeester, raadsman, ingenieur, vestingbouwkundige, rentmeester en intendant van Maurits, schrijver van baanbrekende werken over wiskunde, mechanica en boekhouding en van een aantal merkwaardige geschriften over bouwkunst, muziek-theorie, taalgebruik en over wat hij 'burgherlicke stoffen' noemde - wij zouden zeggen over staats- en rechts-wetenschap¹⁾. Zowel van de laatste soort als van zijn ijveren voor een zuiver gebruik van de landstaal in wetenschappelijk werk is de hierachter afgedrukte verhandeling een voorbeeld.

Wie dit geheel te bont zou zijn om in de hoedanigheid ervan te geloven, bedenke 1°. dat, gelijk gezegd, in Stevin's tijd het intellect nog nauwelijks enige verdeling van arbeid kende en 2°. dat in al dit zelf gekozen zowel als opgedragen werk die ene richtende kerngedachte valt te onderkennen, waarin men wel het kenmerk van het geniale gezocht heeft. Voor Stevin is dat steeds weer de gedachte van orde en wetmatigheid, het zoeken daarvan in de natuur met uitbanning van het wonderdadige, het stellen daarvan in de menselijke verhoudingen met afwijzing van alle onwettigheid en 'beroerten'.

Wij weten te weinig van Stevin's jeugd om te beoordelen of in de bepaling van deze voorkeur het feit een rol kan hebben gespeeld, dat hij, gelijk onlangs

1) Zie voor een uitvoeriger beschouwing van zijn leven en werken mijn opstel over hem in Jan en Annie Romein, *Erflaters van onze beschaving*, dl. I (1938) blz. 245-283.

door den Brugsen archiefambtenaar Schoutteet is ontdekt,¹⁾ een.... onwettig kind was. De blijkbaar weinig formele Catharina van der Poort, een nietonaanzienlijke Brugse burgerdochter had bij haar huwelijk met Joost Sayon reeds twee ‘bastaerde’ van Noeël Caron en een ‘natuerlicke zone’, Symoen, van Anthuenis Stevin.

Maar er waren ernstiger motieven voor Stevin's orde-zin dan het toeval van zijn geboorte. Hij groeide op temidden van de beroeringen van een burgeroorlog en werd er door gedwongen zijn rustig bestaan op te geven en balling 's lands te worden, maar ook in een tijd, waarin de wetenschap door de vragen, die de practijk haar stelde, losraakte uit haar bespiegelende isolatie, zich tot de werkelijkheid van proefneming en onderzoek keerde en het ene natuurwonder na het ander tot een naar vaste wetten verlopend proces herleidde. Aan deze grootse arbeid van Copernicus, Brahe, Galileï, Keppler e.a., waardig tegenstuk van de ontdekkingen van Columbus en Vasco da Gama, heeft Stevin waardevolle bijdragen geleverd op het gebied van de mechanica: zijn *Beghinselen des waterwichts* en *Beghinselen der weeghconst*, en van wat hijzelf de ‘regel der regelen’ noemde, de algebra, waarvoor hij het eerste bruikbare schriftstelsel ontwierp.

Het noodlot heeft gewild dat juist zijn streven om zijn werk voor een zo ruim mogelijke kring toegankelijk te maken er toe heeft geleid, dat het niet in het Europese denken werd opgenomen, dat hij zelf, toen zijn rusteloos werkzaam leven ten einde was, vrijwel werd vergeten en de meeste van zijn vindingen door lateren werden overgedaan. Stevin zelf was uit de practijk der toegepaste rekenkunde tot de wetenschap gekomen. Hij had ondervonden hoe groot bij kooplieden, bouwmeesters, landmeters e.d. de behoefte aan een handzaam mathematisch apparaat was. En hoe streng wetenschappelijk hij ook in zijn geschriften te werk mocht gaan - zeker naar de norm van zijn tijd -, het dienen van die wetenschap om zichzelf wil was hem een zinloze dwaasheid: ‘Ghelijck onnutte cost waer een groote, stercke grondt te legghen, die een swaer gesticht dragen can, sonder eintlick eenich ghebau daerop te willen brenghen, also is de spiegheling in de beghinselen der consten verloren arbeydt, daer 't einde totte daet niet en streck’, schreef hij in de inleiding van de *Weeghdaet*. De wetenschap dienstbaar maken aan de practijk, dat betekende afstand doen van het plechtig geleerden-Latijn - wat de niet-academisch geschoolde Stevin al licht niet zó moeilijk viel - en zijn gehoor in de

1) A. Schoutteet, *De afkomst van Simon Stevin en diens werkkring in Vlaanderen* in *Handelingen van het Genootschap 'Société d'Emulation'* te Brugge, dl. LXXX (1937).

landstaal aanspreken. Dat deed hij in de lessen, die hij zelf te Leiden gaf, dat schreef hij voor in de instructie, die hij in 1600 op verzoek van Maurits, die grote behoefte had aan geschoolde vestingbouwkundigen, opstelde voor Simon van de Werven en Ludolf van Keulen om, 'in goeder duytscher tale die telconste ende landmeten principalycken tot bevordering van de geenen, die hem souden willen begeven totten ingenieurscap' te doceren. Hoe de persoonlijke voorkeur van Stevin voor zijn moedertaal en de eisen van de praktijk hier samengingen blijkt uit een lijstje van de 'studenten', die deze cursussen volgden: er waren 'ghesworen landmeters' en één schoolmeester, maar ook 'steenhouwers, timmergesellen en metselaers' onder. Ook schriftelijk achtte Stevin het zijn plicht zich in de landstaal uit te drukken en in het tekort van de woordenschat tegenover die taak te voorzien door het vormen van reeksen nieuwe woorden. Daardoor zijn sommige van zijn vernieuwingen, zoals de invoering van de tiendelige breuk zeker gemakkelijker in de praktijk doorgedrongen, maar daarmee heeft hij zich ook onherroepelijk afgesloten van die kleine kring der Europese wetenschap, die in het Latijn een onderling middel van verkeer bezat, en het voortbouwen op zijn ideeën onmogelijk gemaakt. Men mag dat betreuren, maar de waarde van dat verlies, in zichzelf al moeilijk te bepalen, wordt ten ene male onberekenbaar wanneer we er de volkomen diffuse uitwerking van Stevin's direct aan den man gebrachte kennis tegenover stellen. De voor zijn tijd onwaarschijnlijke helderheid van zijn geschriften maken het aannemelijk, dat hij een uitmuntend docent geweest moet zijn en daarvan zullen niet alleen zijn Leidse leerlingen en prins Maurits, maar ook allen, die hij in zijn vele organiserende functies geleid heeft, geprofiteerd hebben. Docent en man, die niet laten kan zijn volk te beïnvloeden met zijn ideeën, die - men voelt het aan zijn hele betoog - hem zelf zo klaarblijkelijk en overtuigend voorkomen, toont hij zich ook in het hierachter afgedrukte en enigszins buiten het terrein van zijn eigenlijke werkkring liggend geschrift.

Het Burgerlijk Leven is van 1590 en de verwijzingen naar 'onse binnen-Landse verschillen' op het titelblad steunen ten overvloede de veronderstelling, dat dit handboekje voor den goeden staatsburger het resultaat is van bespiegelingen naar aanleiding van de beroering in het Leicesterse tijdvak. Opmerkelijk is al dadelijk, dat in het stuk zelf bijna iedere toespeling op de eigen werkelijkheid vermeden is: Athene, Rome en Zwitserland worden als voorbeelden van een republiek genoemd, maar *de* Republiek niet en waar het recht besproken wordt zich tegen den tyran te verzetten, zoekt men tevergeefs naar

de namen van Philips en Oranje. Er spreekt uit dat alles een zekere wetenschappelijke en praktische voorzichtigheid en die eigenaardige en schijnbaar tegenstrijdige vermenging van theoretische rechtlijnigheid en soepele, ja uiterst opportunistische aanpassing aan de praktijk, die zijn gehele werkzaamheid vertoont.

Rechtlijnig is zijn in alles voorrang hebbende eis, een typisch na-revolutionaire eis, van orde en wetmatigheid. De 16e eeuw met zijn overwinning van de moderne eenheidsstaat op de feodale versnippering, van het centraal gezag over burgeroorlog en rechteloosheid had in het algemeen een grote verering voor het krachtige, centrale, den rustigen burger in zijn handel en bedrijf beschermend gezag. Stevin deelt die verering ten volle en is daarom bereid ook in de Republiek - het is een der weinige plaatsen, waar de Republiek met name genoemd wordt - het centrale gezag als oppermachtig te erkennen en de oude stedelijke en gewestelijke vrijheden, ter verdediging waarvan tegen Philips' centraal gezag de Unie alleen gevormd was, daaraan te onderschikken.

Typisch voor een na-revolutionaire periode lijkt ons dit boven alles hooghouden van de overheid, dat inbreuk op de wet slechts toelaat, niet op grond van welke dwingende ethische of godsdienstige overtuiging ook, maar alleen op grond van traditie of een algemeen worden der overtreding: zo b.v. wanneer de algemene waardering gaat afwijken van de door de overheid vastgestelde waarde van het geld.

Na-revolutionair, en dat te treffender waar toch de opstand een sterk religieuze inslag had gehad, zijn zijn opvattingen over geloof en geloofsvrijheid. Wie zou menen hier, waar Stevin zich duidelijk over de waarde van het geloof en de normen der kerkelijke politiek uitspreekt, het raadsel van zijn eigen geloofsbelijdenis, waarover alle biografische gegevens ons in onzekerheid laten, opgelost te vinden, komt bedrogen uit. Voorop en los van iedere belijdenis staat voor hem het nut van de godsdienst als ordescheppend element en het Godsbeeld, dat uit deze beschouwing voor de dag komt, is letterlijk dat van den boeman.

De atheïst of libertijn, zo redeneert Stevin, begaat een maatschappelijke zonde, wanneer hij tegenover anderen en speciaal tegenover zijn kinderen dien boeman van zijn gezag berooft. En de geloofsvrijheid der verschillende belijdenissen onderling? Ook daarvoor zijn de regels in Stevin's rechtlijnigheid eenvoudig. Al weer: de wet beslist. Hypothetisch lijkt hem het geval, waar die een algemene vrijheid zou voorschrijven; voor het overige heeft, wie niet de bovendrijvende kerk aanhangt, zich te schikken of het land te verlaten. Acht hij het

zijn plicht zijn geloof verder te verbreiden, laat hij naar de wilde heidenen gaan, waar hij, meent Stevin, bij zijn bekeringswerk met geen goddelijke en menselijke wetten in strijd komt. Dat deze man even ver van Loyola als van Calvijn of Luther af stond is wel duidelijk. Hoe rationalistisch de leer van de beide eersten vooral in vele opzichten mag zijn, zo een volkomen utilisering van het geloof uit 'statsraison' zou alleen maar hun afschuw hebben kunnen wekken.

Wat deze 'statsraison' zijn bijzonder karakter geeft is dat in Stevin's staatsvoorstelling het 'gottesgnadentum', het koningschap als goddelijke instelling, dat gewoonlijk toch als bepalende factor van die 'raison' gold, practisch ontbreekt. Wel onderscheidt hij verschillende staatsvormen met en zonder 'enigvorst', maar het is duidelijk dat in wezen de staat voor hem het symbool van de gemeenschap der burgers is. Een gemeenschap dan, wel te verstaan, die naar het meeste-stemmen-gelden of de grootste-stemmen-gelden mathematisch geordend is en waar alles wat van de rechtlijnigheid afwijkt zich automatisch buiten stelt en daaruit de consequenties heeft te trekken. Een symbool, wel te verstaan, dat letterlijk zelf-standingheid is geworden en in de rechten van de gemeenschap is getreden gelijk de schaduw in het sprookje van Andersen in die van zijn meester.

Het is opmerkelijk hoe in deze beschouwingwijze van staat- en volksgemeenschap Stevin, die een van de bindende elementen van de volksgemeenschap, waar hij zelf toe behoorde, de 'Neder-Duytsche Taal' met zoveel vuur verdedigde, aan die gemeenschap iedere organische binding ontzegde. Duidelijk spreekt dat in zijn laatste hoofdstuk, waarin hij zijn beschouwingen samenvat. Niet bij een gezin of een familie vergelijkt hij daar zijn ideale volksgemeenschap, maar bij een kosthuis. Neemt ge daar logies, welnu dan hebt ge u naar de regels van het huis te schikken, bevallen ze u niet: kiest een ander onderdak, dat u beter past.

Is het de geest van de tijd alleen, die hier spreekt, de geest die na de bloedige verdeeldheid der late middeleeuwen en van de godsdienstoorlogen, voor alles rust en orde tot zijn ideaal verhief, de nuchtere geest van den koopman, die geen andere eis kende dan de veilige weg en de veilige markt voor zijn waar? Of ook de geest van het kind zonder vader, van den balling, woord waarvan ook in onze tijd zo velen weer de verkillende bitterheid hebben geproefd, die ontworteld uit de vaderlandse bodem, alleen nog het 'ubi bene ibi patria' tot richtsnoer heeft?

Wie nu Stevin's *Burgerlik Leven* leest, leze het in de eerste plaats als taal-

monument, als staal niet alleen van zeer bijzondere persoonlijke stijl-kwaliteiten, maar ook van de wijze, waarop een jong volk zich een eigen beschaving en in zijn wetenschappelijke taal een eigen beschavings-instrument schiep. Maar voor de kennis van den mens en geleerde Stevin is het ontoereikend en daarom onrechtvaardig. Wie die wil leren kennen, wende zich tot zijn mathematische werken èn tot zijn dadenrijk en publiek-nuttig leven.

Simon Stevin en de Nederlandsche Taal door prof. dr. G.S. Overdiep

'Het Burgerlick Leven' (Vita Politica) van Simon Stevin is in 1590 te Leiden uitgegeven. Blijkens zijn opdracht aan Burgemeester Govert Brasser van Delft, beoogde Stevin, zijn medeburgers van den nieuwen staat der Nederlanden uiteen te zetten, wat de plichten van den enkeling zijn ten opzichte van de gemeenschap. Bovendien had hij dit belangrijke en van burgerzin getuigende werkje bestemd voor eigen oefening in het gebruik van de Nederlandsche taal in een populaire verhandeling. Stevin immers koesterde een gloeiende bewondering voor de 'wonderlicke verborgen eygenschappen der Duytsche sprake, om in de welke my met besonder wellust te oeffenen, hebbe daer toe vercoren dese Burgherlicke stof, ende die ghebrocht tot sulcke form, ghelijckse uwe Eerweerdicheyt hier toegheeyghent wort.' En in zijn 'besluyt' zegt hij zelfs, dat men de korthed van zijn verhandeling zal verontschuldigen om zijn 'eerste voornemen, 't welck was, daer af met corte woorden yet int plat Duytsch te vervaten'. Deze poging tot opbouw van de moedertaal blijkt wel in hoofdzaak te bestaan in het vermijden van Grieksche, Latijnsche en Fransche woorden en termen. Dit zegt Stevin met korte woorden in zijn voorbericht aan den 'goetwillighen leser'. Omdat, helaas, die vreemde woorden nog altijd gebruikelijk zijn, zal hij ze 'in de canten der volgende bladeren' ter verklaring van zijn purismen laten afdrukken. Het was niet de eerste keer, dat Stevin zijn humanistisch ideaal van verbreiding der wetenschap onder het volk door het voertuig der zuivere volkstaal in de praktijk bracht. In 1586 was zijn 'Beghinselen der Weeghconst' verschenen, een handboek over de Mechanica, en daaraan vooraf ging zijn befaamde 'Uytspraeck van de weerdicheyt der duytsche tael'. Stevin verklaarde namelijk niet in staat te zijn de zoo moeilijke en ingewikkelde materie der Mechanica duidelijk te maken, in een andere taal dan de zoo volmaakte 'duytsche'. Nederlandsch 'Duytsch' is de oorsprong van alle 'bastaardtalen' als het Fransch, Italiaansch en Spaansch. De voor-

treffelijkheid en oorspronkelijkheid van onze taal blijkt volgens hem uit het betrekkelijk heel groote aantal eenlettergrepige woorden en uit de kunst der samenstelling, de 't'saemvoughing' van woorden tot uitdrukking van nieuwe en ingewikkelde begrippen. Hoewel Stevin een geboren Vlaming was, stelde hij toch de Hollandsche taal boven de Zuidnederlandsche, die naar zijn meening in sterke mate was verbasterd.

Over het 'Purisme van Simon Stevin' is een uitvoerige studie verschenen¹⁾ in den 13den jaargang van de Nieuwe Taalgids (blz. 161). Zijn vertalingen in het Burgherlick Leven zijn niet zoo talrijk, en ook niet zoo belangrijk, als die in zijn wiskundige werken. Het is ook opmerkelijk, dat er betrekkelijk veel bij zijn, die niet in ons taaleigen konden beklijven. We noemen o.a. ghemeensake (respublica), afkomst (species), steetsch (civilis), ghewissen (conscientia), eenichvorst (monarcha), ghemeenheit (democrata), lijkspreuck (metaphora), voornamelicheyt (aristocratia), strijtreden (argumentum), aenclevinghe (accidens), ghedaente (qualitas), strickreden (dilemma), leeghste (individuum), reetschap (instrumentum), ghewissich (religiosus), geneser (medicus), goddist (theologus). Er blijven er maar enkele andere over, die tot op den huidigen dag voor eenzelfde begrip gangbaar zijn. Op de loutering van de syntaxis was Stevin ook wel bedacht; constructies als de tallooze absolute verbindingen van deelwoorden en de latijnachtige accusativus cum infinitivo zijn bij hem niet in overmatig gebruik. Wel zijn er eenige typen van bijzinnen, die hij beter had kunnen vermijden: 'om van *t welcke* by ghelijckenis te spreken' (om *hiervan* te spreken), etc. De stijl van zijn betoog is over het geheel vlot en logisch doordacht, kernachtige woorden duiken op, wanneer hij tot de principes doordringt.

Het is misschien gewenscht ook de aandacht te vestigen op het allereerste werkje van Stevin, waarin hij pleitte voor het wetenschappelijk gebruik der eigen taal. Het is de bijna geheel onbekende²⁾ *'Dialectike ofte Bewysconst. Leerende van allen saecken recht ende constelick Oirdeelen; oock openende den wech tot de alderdiepste verborghentheden der Natueren'*. *'Beschreven int Neerduytsch door Simon Stevin van Brugghe'* (bij Christ. Plantijn, Leiden 1585). Deze kennisleer gaat dieper dan het Ruyghbwerp van de Reden-

1) Door K.W. de Groot; ten onrechte meent hij, dat de Vita Politica in 1590 werd *geschreven* en pas in 1611 uitgegeven.

2) Ook de Groot (zie boven) betrok het niet in zijn onderzoek.

kaveling ofte Nederduytsche Dialectike¹⁾. Het is de 'conste' volgens de welke de redelijke mensch komt tot alle andere consten, door de definitie van duistere dingen, de ordening der begrippen, de hanteering van argumenten, de herkenning van sophismen: 'sy doet den mensch met lichticheyt ende lust door de Reden verstaen, 't ghene de sinnen sonder haer niet machtich en sijn te begrijpen; Sy is 't fundament der Rhetoriken; In somme sy brengt den Mensche tot acht, ende onder 't ghetal der gheleerden'.

Het was Stevin gebleken, dat vele menschen met een gezond verstand, zonder onderwijs, alleen door studie van boeken de wiskunde hebben leeren beheerschen. Nu is de dialectiek zooveel eenvoudiger dan de Wiskunde, 'dat de Nature schijnt den menschen bycans al ghemaecte Dialecticienen voort te brenghen, want in de argumenten der ongheleerden hooren wij volcommentlick der Dialectiken Materie, ande welke niet en gebreect dan een gheschicter Forme'. Daarom scheen het hem zeer wel mogelijk, de leeken in de wetenschap in te wijden in de kennisleer, mits zij beschikten over een handleiding in de Nederduytsche taal! En dan laat hij volgen, wat zijn zeer gematigd oordeel is over de vorming van een Nederlandsche terminologie in een zoo oud en gewichtig vak der klassieke wetenschap: "t Welck is, dat wy met andacht der voornaemste Eyndelicke Oirsaecke aller Spraecken, anmercken waer toe sy dienen, ende is kennelick dat daerom, opdat wy malcanderen daer duer onse gedachten souden openbaren; De woorden dan die dat bequamelicxt doen, uyt wat Tale sy haren oirspronck souden muegen hebben, maecken de nutste spraecke, want hoewel Contrarie, Claer, ende dierghelijcke, commen vande Latijnsche Contrarium, Clarum, sy sijn nochtans door de langhe ghewoonte, eenichsins Duytsch gheworden, soo dat de Leecken gemeenelick niet anders en weten, ofte ten is eighentlick Duytsch: Ja de gebruyck heeft het daer toe ghebrocht, dat wy sommighe vreemde woorden diemen wel verduytschen can, nochtans verduytscht niet en verstaen, als datmen voor "Archimedes handelt van een diepe *Materie*" seyde, "Archimedes handelt van een diepe *Stoffe*", 't en soude om de ongewoonte niet begrepen worden: Daerom die hun een gantsche onvermischte²⁾ spraecke te heftich voorsetten, schijnen meer hare eyghenvernuft onderworpen dan de Reden, welcker een wel scheen den Keyser Tyberius te wesen, de selve soo hy eens *monopolium* (een Griecx woort, nochtans by den Latijnen seer gemeyn)

- 1) Door Spiegel en zijn medewerkers toegevoegd aan de beroemde Twespraeck; de Twespraeck verscheen in 1584. Het Ruyghbewerp een jaar later, dus tegelijk met Simon Stevin's boekje.
- 2) onvermengd.

soude noemen, begheerde eerst oirlof, van een vreemt woort te mueghen ghebruycken, s'ghelijcx in een decreet des Senaets, so eenen seyde dit woort *ἔμβλημα*, hy was van meyninghe datment behoirde te veranderen, ende voor dit vreemde, een Latijnsch te soucken, ende soomen het niet en vonde, liever de saecke met vele woorden, ende ommespraeck, uyt te brengen: Maer of nu ter tijt der Romeynen yemant van dien voornemen waer, och wat soude hy al te veranderen hebben, ende hoe qualick soude hy met sijne Landslieden connen overcommen! Daer om ghevalt my Cicero, lib. 3. de finib. hier in beter, segghende: Hoe wel wy vele vreemde woorden der ouden ghebruycken voor Latijnsche diemen nochtans wel soude mueghen verlatijnen, als Philosophie, Dialectike, Rhetorike, Grammatike, Geometrie, Musike, doch anghesien sy inde swanck ghecommen sijn wy houdense als voor de onse'. 't Selve sullen wy in desen oock doen, besighende sulcke Duytsche woorden, als wy achten by den ghemeenen man nu ter tijt alhier ghebruyckelicxt, ende alderbest verstaen te sijne, ons daer beneven neygende naer het eygen Duytsch, so seer wy connen, diens suyverheyt, wel is waer, ick van herten soo seer wensche, als hare rijckheit ende cierlickheyt grootelicx verdient, wilde oock wel, dat de ghewoonte het daer toe gebrocht hadde, dattet ons niet noodich ware, tot sommige plaetsen (die weynich sijn) uytlandische te besighen. Die te willen verdietschen, zegt hij, zou het begripen van zyn Dialectike noodeloos bemoeilijken. Zoo zien wij dus dezen vurigen purist, ten dienst van de 'Ghemeene Sake', te werk gaan 'fortiter in re, suaviter in modo'. In dit werk gebruikt hij nog woorden als materie, definitie en argument, die hij in zyn volgende zou vertalen met stoffe, bepaling en strijtreden. Maar in zyn 'Tsamenvoughinghe der Duytscher ende Latijnscher Eygene woorden' achteraan de Dialectike leverde hij reeds de vertaling van de Latijnsche termen, als bijv. 'Fallacia aequivocationis *Homonymia*' is 'Bedroch der *Gelijcknoeming* eens Woorts'. 'Dilemma' is 'Bewijsreden van Dobbelsluyt'. Nog veel klemmender werd het betoog voor de eigen taal in de 'Dialectikelicke Tsamenspraeck' die als een toepassing van de theorie volgde op het leerboek, een bijzonder geestige samenspraak van Jan en Pieter over de strekking van woord en begrip. Daar laat Stevin Jan vertellen, hoe in een gezelschap van groote taalgeleerden een stelsel van Nederlandsche termen voor de meetkunde werd opgesteld, waarbij de 'sondergelijcke volmaectheyt onser Talen' bleek. Het heele stelsel werd afgedrukt, waarop Pieter uitbarstte in deze lofredede op de moedertaal, waarmede ook wij onze toelichting van Stevens werk aan den taalopbouw beëindigen: 'O verduytsste Duysterheyt: O Grootheydts groote en clare verclaringhe: O Duyt-

schen, dat ick gheen duysent Jaren leven en mach, om duysent mael duysent wonderen te sien die uyt ulieden verwacht worden: *O wat (opdat wy nu voortaan goedt Duytsch spreecken) Meters, Telders, Ghenesers, Aertisten, met het ghene daer an cleeft, willen de Duytschen noch worden!* Maer wie soude gheseyt hebben dit int Duytsch alsoo te vallen! want voor Pyramis, segdy Naelde, ende als icker op dincke de Pyramides die hier op de torren staen (welcke, op dat ick oock de heerlickheydt van ons Aldermachtichste Neerlandt gedachtich sy, hier Schoonder, Grooter, in meerder menichte, ende Costelicker syn, dan in eenich Landschap van Europa) worden by den handtwerckers van dien, ja by den ghemeenen man, Naelden ghenoomt. Wederom de *namen der Keghelsneen, betooghen bycans sonder uytleg, wat het sy; dat int Griecx seer verre van daer is.* Inshelycx de specien des Rechtsydichs Plats, hoe aerdich dat sy vallen¹⁾. Jan dikt dit nog aan, door te wijzen op de kernachtige kortheid van de Nederlandsche samenstelling, als in het woord 'topweer' (dat is alst coudt is, ende wanneer de straten schoon ende drooch sijn om bequamelick te toppen (tollen), dat men zou moeten omschrijven met 'bequaem weer om te toppen'. Wat zou de Romein, Franschman, of Spanjaard er van maken? Commodum tempus trocho ludendi. Temps commode de toupier. Tiempo oportuno para peonçar. 'Ha ha ha ha!' barst Jan nu uit 'ick behoire my te bedrouven int verdriet dier armer Spraecken, maer ick en can my niet onthouden van lachen'. En naar aanleiding van het nieuwe woord *evenredigheid* voor *proportie* komt hij tot het besluit, dat de Nederlandsche woorden 'soo heerlick syn dat het schijnt dat de Natuere haer Meesterstick wilde thoonen, doen sy het Duytsch maecte, wandt sy noemdense soo, dat de naem bycans gheen Bepalinghe en behouft, maer yeghelick cander opentlick uyt verstaen, de groote verborghentheydt der beteeckeninge van dien, 't welck noyt spraecke van alle de ghene daer ons de ghedachtenis af ghebleven is, alsoo en heeft connen doen'. Waar men de boeken van dien tijd der 'aldermachtigste Neerduytschen'²⁾ ook opslaat, zij getuigen van de kracht die de geesten in beweging bracht: de nationale Renaissance.

1) Wat is dat treffend uitgedrukt!

2) Zoo sprak Stevin zijn lezers aan.

[Het Burgherlick leven]

VITA POLITICA.

H E T

Burgherlick
leven,

Beschreuen deur
SIMON STEVIN.

TOT LEYDEN,
By Franchoys van Kabelenghien.
clo. lo. xc.

Goetwillighe Leser.

T' waer wel te wenschen/ dattet de ghewoonte daer toe ghebrocht hadde/ dat ettelicke Duytsche woorden gheen verclaringhe en behoufden duer Grieksche ende Latijnsche/ maer dat dese overlanck haer verclaringhe ghenomen hadden uyt die/ want sulcx van het menschelick gheslachte soude gheweert hebben veel onwetenthey/ leeckhey/ ende misverstant/ daert langhe in gheswermt heeft/ duer ghebreck van tale/ die de sake eyghentlick mochte uytbeelden. Doch also dit niet ghebeurt en is/ wy sullen ons ghevoughen na tgheval des teghenwoordighen tijts/ stellende inde canten der volghende bladeren/ neven sommige ghoede Duytsche woorden/ haer ergher ghewonlicke Grieksche ende Latijnsche.

Simon Stevin wenscht dheer Govert Brasser burghmeester der stat Delf veel ghelucx.

Duer dien datter tot veel verscheyden plaetsen groote veranderingen inde regeringhe vallen/ alwaer deen dese/ dander die sijde anhangt/ ende elck het syne voor tbeste drijft, soo rijst daer uyt tusschen de menschen groot verschil inde ^{*}anclevinghen der Burgherlicheyt, te meer datter veel tot verscheyden fortuynen gheraken, deen ^{*}Adiunctis politiae tot hooghen staet dander tot een schrickelick einde, alwaer ghemeenelick de vraghe is, wie hem ^{*}Burgherlick ofte onburgherlick ghedragen heeft. Maer want het oirdeel van velen hier in gantsch onbescheyden is, streckende niet alleen tot ^{*}Politice haer eyghen schande, maer oock tot ontstichtinghe der gantsche ghemeente, soo is mijn voornemen haer misverstant te ontmoeten, met sulcke redenen als my van die ^{*}stof nu te voren comen, ende tot een recht ^{*}Burgherlick leven bequaemst duncken.

Hier toe heeft my noch vlietigher ghemaect, ons ernstich ^{*}vermoeden (wie en worter van het sijne niet gheregiert?) vande wonderlicke verborghen ^{*}Materia ^{*}Vitam politicam ^{*}Opinio eyghenschappen der Duytsche sprake, om inde welcke my met besonder wellust te oeffenen, hebbe daer toe

vercoren dese ^{*}Burgherlicke stof, ende die ghebrocht tot sulcke form, ghelijckse uwe Eerweerdicheyt hier toegheeyghent wort. Ande welcke een recht ghevoelen van dien seer angenaem wesende (also dat betuycht de gheduerighe vliet ende neersticheyt, die ghy tot voorderinghe ende bescherminghe der ^{*}Ghemeensake ghewillichlick anneemt, met grooter onrust sonder eyghen prouffijt) en twijffel niet, of ghy en sult onse goede meyninghe, al waer inde reste ghebreck, ten besten duyden. Angaende de cleenheyt deses wercx, twelck yemant niet sonder eenighe reden straffen mochte, om de oneindelicke voorbeelden, ende verscheyden ^{*}ghevallen, daerment mede soude hebben connen verbreyden: Hier af sal my ontschuldighen, eensdeels onse gheneghentheyt tot cortheyt, ten anderen teghenwoordighe ^{*}oeffeninghe in Wisconstighe daet, daer mede wy hopen te doen nutten dienst an tghemeene landt, ende vervolghens behaeghelicke wercken an uwe Eerweerdicheyt; die ick met een Burgherlick ghemoet, in sijn Burgherlicke regeringhe, wensche een lanck gheluckich Burgherlick leven.

^{*}Materiam politicam^{*}Reipublicae^{*}Casus^{*}Praxi Mathematica

***Cort begrip.**

Alsoo ons voornemen niet en is, dese *stof des Burgherlicx levens, int langhe ende breede te voorvoets op *van gheslacht tot afcomsten te vervolgen, waer toe ons tijdt en wille ghebreect, sullen alleenlick roeren de voornaemste ende nootelickste twijfelachtighe punten, van welcke tusschen de menschen daghelicx de heftichste *verschillen: Te weten, Eerst *bepalende het Burgherlick leven, sullen daer na segghen welcke eens *Burgherlicx persoons rechte overheyt sy: Voorts hoemen hem *Burgherlick draghen sal inde *binnelantsche twisten: Inde regieringhe: Inde wetten die wy achten ons niet te verbinden, die twyfelachtich sijn, ende teghen malcander strijden: Inde Religie: Ende ten laetsten van het Burgherlick leven int ghemeen, alles vervatende onder acht *hoofsticken.

* Argumentum

* Materiam vitae politicae

* A genere ad speciem

* Quaestiones

* Definiendo

* Politici

* Politice

* Intestinis bellis

* Capitibus

Het Burgherlick Leven

Beschreuen deur Simon Stevin.

1ste hoofstick: Vande bepalinghe des^{*} burgherlick levens.

De ghemeenten om bevrijt te sijn voor allen anstoot haerder nabueren/ ende der vreemde volcken/ hebben hun stercke plaetsen ghemaect/ diese int ghemeen Burghen hieten/ ghelijcker noch veel van dien den naem behouden/ als Middelburch/ Oudenburch/ Straetsburch/ ende meer ander. De inghesetens dier burghen noemden sy Burghers/ ghelijcmen de ingheboornen van Haerlem/ Haerlemmers heet. Dese Burghers/ om vreedsamelick met malcander te connen leven/ hebben seker rechten/ wetten/ insettinghen/ keuren/ oude ghebruycken/ ende int ghemeen gheseyt/ reghelen/ daer sy na leven. De selve sijn drierhande/ te weten^{*} Steetsche/ Natuerlicke/ ende Goddelicke. Steetsche^{*} bepaeltmen die tot onderhout van Steden / of menschelicke versamelinghen/ na den eysch der plaetsen/ personen ende tijden veroident worden. Natuerlicke noemtmen/ die overal eeuwelick blyven/ ende yeder duer ghemeene wetenschap/

^{*}Primum caput de
definitione

^{*}Civiles

^{*}Definiuntur

ende ingeboren gheneghentheynt bekent sijn. Goddelicke reghelen heetmen die de Goddelicke saken angaen/ als oirdeninge der Godsdiensten/ ende dies anclevende/ welckmen anders gemeenelick deur een uytheems woort Religie noemt. De bovenschreven wetten ende ghemeene reghelen also de Staet der Burgherie daer uyt haer form crijcht/ worden ^{*}Burgherlicheyt gheheeten. Ende die hem inde selve so draecht/ datter in dit leven/ de gemeentens grootste ruste ende welvaren uyt volght/ een ^{*}Burgherlick ^{*}persoon. Ende sulcke rechte oeffeninghe/ een Burgherlick leven/ van twelcke wy voorghenomen hebben de volghende beschryvinghe te doen.

^{*}Politia
^{*}Politicus
^{*}Vita politica

2de hoofdstick: Welcke eens burgherlick persoons rechte overheytsy.

Wanneer eenighe der voornomde wetten of reghelen/ met yemants ghevoelen gantsch overcommen/ sonderdat deen ^{*}afcomst tegen dander stryft/ soo is hem de ^{*}Burgherlicheyt in dien ghevalle licht om treffen/ ja soo openbaer/ datter gheen onderwys en behouft: want volghende slechts sijn eyghen ghemoet/ hy doet daer in ^{*}Burgherlick; inder voughen dat daer af hier niet te segghen en valt. Maer wetten ende costuymen/ die na sijn oirdeel onrecht syn/ of datse teghen malcander strijden/ also dattet volbrenghe van deen/ overtredinghe van dander is/ die hebben meerder swaricheyt/ ende dieper andacht noodich/ om hem altyt Burgherlick daer in te connen draghen. Dit is de ^{*}stof die wy duer sommige voorbeelden breeder verclaren moeten/ ende

^{*}Species
^{*}Politia
^{*}Politice
^{*}Materia

eerst vande rechte overheyte eens ^{*}Burgherlick persoons als volgt:

Tis wel openbaer ghenouch/ dat yeghelick alle ghetrouheyte ende onderdanicheyte ^{*}Politici
 an syn overheyte schuldich is/ als duer de ^{*}Statwetten daeraen verplichtet synde/
 maer wie datmen daer voor bekennen moet/ staet tusschen de ondersaten dickwils ^{*}leges civiles
 in twyfel: Ende overmits veel eenvoudighe menschen/ onervaren inde ^{*}
 Burgherlicheyte/ hemlien duer misverstant hier in seer misgaen/ lasterende haer ^{*}Politia
 recht wettelicke overheyte/ ende verheffende een diet niet en is/ alsoo dat der
 landen groote benautheden ende onghevallen daer dickmael uyt spruyten/ ten sal
 hier niet buyten weggen syn/ daeraf dese seker ghemeene reghel te beschrijven:

*Yeghelick moet voor sijn rechte overheyte altijt houden,⁺ deghene die
 teghenwoordelick metterdaet regieren over de plaetse daer hy sijn woninghe ⁺Burgherlicke reghel
 verkiest, sonder hem te becommeren, of sy ofte haer voorganghers, met recht
 ofte onrecht daer anghecommen sijn.* De reden is dese: Soo de ondersaten opde
 voorgaende tijden mosten letten/ men soude/ om de onrechte veranderinghen die
 de landen tot verscheyden mael ghebeurt sijn/ nauwelick eenighe seker overheyte
 inde weereelt connen setten/ overmits datse deen uyt de laetste veranderinghe soude
 begheeren/ dander uyt de voorgaende/ de derde uyt noch een ouder/ yder na de
 gheneghentheden die hem beweeghden: ende dit elck met evenveel ghelijcx; want
 mach yemant de teghenwoordighe verworpen/ ende in die plaetse de voorgaende
 stellen/ met de selve reden sal een ander die voorgaende mueggen weeren/ ende
 in haer/ plaetse noch

een ouder brenghen/ waer uyt openbaerlick oneindelicke twisten souden volgen/
 ende een onsekerheyt voor de ghemeente/ an wien sy haer sal moeten houden.
 Want soomen hem niet en moste ghevoughen nae den teghenwoordigen staet/ wat
 voordeel can/ by natuerlicke redenen/ deen der voorgaende onrechte veranderingen
 boven dander hebben? Om hier af byvoorbeelt noch claerder te spreken/ ghenomen
 dat u voornemen sy in Vrankrijck te gaen wonen/ eyscht niet de reden dattet
 gheschiede/ met meyninghe ende wille/ van u te ghevoughen onder de regeringhe
 die ghy daer vinden sult? Sy eysschet sonder twyffel: Sult ghy u daer becommen/
 met de onrechte veranderinghe van Philips de Valois/ willende inde plaetse van sijn
 nacommelingen/ ghestelt hebben de afcomste van Eduard den derden/ Keuninck
 van Enghelandt/ wiens erfghenamen uyt die oirsake (alsoo dat out bloedich verschil
 noch ongheslist staet) de Fransche wapen voeren/ ende sich Keuninghen van
 Vranckrijck noemen en schrijven? Gheensins/ want/ segdi/ een ander soude met
 de selve reden Eduwaert mueghen verworpen/ om het misbruyck van sijn
 voorgangher Huyghe Capet/ende daerom in diens plaetse verkiesen de
 nacommelingen van Pepin/ ande welcke de croone doen toequam. Ende om
 dergelijcke redenen sal een derde den schalcken Pepin afwysen/ ende in sijn
 plaetse begheeren de afcomste van Merovee/ deur hem listelick afghestelt: Een
 vierde sal den gheweldighen Merovee versteken/ ende voor hem de Romeynen
 willen invoeren/ die van Merovee onwettelick verdruct wierden: Een vyfde sal de
 Romeynen ontsegghen/ ende voor haer verkiesen deghene die van hem-

lieden t'onrecht versteken was/ als Ariovistus; ende so int oneindelick voort / twelcmen soude connen vertellen/ waer slechts den oneindelicken voorleden tijt bekennt. Ghy antwoordt seer wel: Maer tghene van dies an u betaemt/ die daer in Vranckrijck als vreemdelinck comt / sonder verbitterde verblindende ghenegentheden/ om tghene datter voorleden is; tselve betaemt oock voor al deghene die daer wonen/ ende vervolghens an yder in sijn landtschap waer het sy/ inder voughen dat de reghel seker ende overal ghemeen is.

Yemant mochte nu segghen: Sal dan een ondersaet/ sijn verdreven ofte veronghelijckte Vorst/ ofte overheydt/ die hy in sijn [†]ghewissen ghevoelt alle eere, ghetrouheydt ende dienst sculdich te sijn/ niet mueghen helpen ande landen/ plaetsen/ of saken/ die hy verstaet hem gherechtelick toe te commen? Ja hy: maer het moet deur behoirlicke middelen gheschien/ treckende vooral uyt de heerschappie/ vande ghene die hy wil teghen staen/ totten ghenen/ die hy voor hem neemt te helpen/ of tot sulcke plaetse/ daer de teghenwoordighe regeringhe hem sijn voornemen toelaet/ alsoo van buyten incommende als verclaert viandt: Want andersins hem ondersaet der teghenwoordighe regeringhe te veinsen/ ende die achter rugghe met woorden te lasteren/ of metterdaet heymelick te beschadighen/ het is verraet. Julius Cesar hadde vande [†]ghene die hem duer sulcke middel prouffytelicken dienst deden/ dit ghemeen spreekwoort: *Ick beminne het verraet, maer niet de verraders*. Het selve verstont sijn navolgher den [†]Burgherlicken Keyser Augustus oock grondelick wel/ in wiens teghenwoordicheyt de smeekende Strabo eens willende Cato verachten/ om-

[†]Conscientia

[†]Julius Caesars spreekwoort

[†]Politicus

dat hy den Senaet teghen Julius Cesar seer voorghestaen^{*} hadde/ antwoorde hem:

*Die des stats teghenwoordighen staet niet en wil verandert hebben, dat is een
Burgher ende man met eeren: Tselve sijn oock al de ghene die der ghelijcke
doen/ haer woninghe nergkens verkiesende noch houdende / dan daerse de
teghenwoordige regeringhe in wesen laten/ die sulcke eere ende onderdanicheyt
bewysende als haer rechte overheyt toe staet/ twelck wy in dit ^{*}hoofdstick
voorghenomen hadden te bethoonen.*

^{*}Macrob. Satur. lib. 2.
cap. 4

^{*}Capite

3de hoofdstick: Hoemen inde ^{*}Binnelantsche twisten de eerlickste sijde sal kennen ende kiezen.

^{*}intestinis bellis

Hoe wel de binnenlantsche oorloghen verscheyden oirsaken hebben/ doch soo is
de voornaemste/ daerde ghemeene reghel duer mach verstaen worden/ twist
tusschen de regierders/ spruytende ghemeenlick daer uyt/ dat yemant van hemlieden
sijn ^{*}bepaelde macht souct te vermeerderen/ ende eens anders te verminderen.

Maer wantmen om in sulcke beroerten hem ^{*}Burgherlick te draghen/ ende de
eerlickste syde te anveerden/ de kennis behouft vande form der regeringhe daer
hem yder na ghevoughen moet/ so sullen wy eerst int corte de vier besonderste
^{*}bepalen/ te weten van ^{*}Eenichvorstheyt/ ^{*}Ghemeenheyt/ ^{*}Staetvorstheyt/ ende ^{*}
Voornamelickheyt. Eenichvorstheyt is wanneer de gantsche regeringhe teenemael
staet in handen van een Vorst alleen/ diemen daerom ooc ^{*}Eenichvorst noemt/
alsins bevelende ende doende wat hy wil/ sonder dat yemandt anders daer

^{*}limitatam

^{*}Politice

^{*}Definiemus

^{*}Monarchia

^{*}Democratia

^{*}Aristocratia

^{*}Aristocratia

^{*}Monarcha

yet teghen mach / ghelyck nu ter tijt den Turck/ den Grootvorst van Moscovia/ ende
 voormael Moyses/ Tamerlaen/ ende dierghelijcke. *Ghemeenhey is die onder de
 ghemeente staet/ naer wiens oirdeninghe verscheyden personen/ diemen Staten *Democratia
 noemt/ tot de regeringhe ghecomen sijn/ doch sonder in regeringhe erfachtich
 te wesen, maer mueghen dickwils verandert worden. Als voormael de Ghemeenhey
 van Athenen/ van Roome/ nu ter tijt van Switserlant/ ende meer ander. De vorsten
 die niet alleen en regieren als Eenichvorsten/ maer met Staten benevens haer/
 noemen wy Staetvorsten; oock sulke form van regeringhe Staetvorsthey/ ende
 soodanich sijn nu ter tijt de meestendeel der regeringhen van Europa; als Brabant
 heeft een Hertoch met Staten/ Vranckrijck een Kueninck met een Parlement/ Venegie
 een Hertoch met een Senaet/ Spaeigne een Kueninck met een Inquisitie; alwaer
 Parlement/ Senaet/ Inquisitie/ het ghene beteecken den dat wy op Duytsch int
 ghemeen/ Staten noemen/ oft immers sijn tvoornaemste deel van dien: Merckt oock
 dat de Griecken met haer navolghers/ soodanighe Staetvorsten den naem van *
 Eenichvorst gheven/ twelck wy om de ghewoonte wel soo mede souden ghedaen *Monarcha
 hebben ghebruyckende *lyckspreuck voor eyghen /maer latent om tvervolgh/
 welck is/ dat die oneyghen name/ oock mede ghebrocht heeft oneyghen verstant *Metaphora
 des saecx/ te weten der *Burgherlickhey/ ghelijck wy dat met redenen breeder
 souden muegen verclaren/ ten waer ons voornemen niet en is de Burgherlichey *Politiae
 selfs / maer alleen het Burgherlick leven te beschrijven. Ten laetsten/ als de
 regeringhe bestaet onder de gheschickste, achtbaerste

ofte voornaemste/ des landts; so ist ^{*}Vooramelicheyts form. Angaende alle ander/
 alsoo sy ^{*}afcomsten der boveschreven sijn/ of daer uyt versaemt worden/ ende ^{*}Aristocratia
 dat dese tot ons voornemen ghenouch doen/ sullen die laten. Dus dan bepaelt ^{*}species.
 hebbende wat form van regeringhe sy: soo is te weten/ dattet yder ^{*}Burgherlick
 persoon betaemt/ hem te ghevoughen na de teghenwoordighe form die de ^{*}Politico
 fortuyne over sijn woonplaetse ghebrocht heeft: Ist volcommen ^{*}Eenichvorstheyt/
 soo isser alleenelick een Vorst onderdanich te wesen/ ende van gheen Staten ^{*}Monarchia
 te roeren: Ist ^{*}Ghemeenheyt/ soo sijnder alleenelick Staten te volgen/ sonder
 Vorst: Inde Staetvorstheyt/ is de Vorst in sijn ^{*}bepaelde gherechticheyt voor te ^{*}Democratia
 staen/ ende de Staten inde hare/ alwaer te ghedencken valt/ dattet onrecht ^{*}Limitata
 versaken van deen/ soo schandelick is als van dander/ ende het recht voorstaen
 van dese/ soo eerlick† als van die: Tis wel waer dat de Vorst by velen in meerder
 ansien is dan de Staten/ ende daerom int onrecht eer gheholpen wort / spruytende
 daer uyt / dat de ghemeente selden de form haerder eyghen regeringhe kent/ ten
 anderen dat ghiften/ gaven/ en ampten/ van dien lichtelicker te becommen sijn dan
 van dese / maer de ^{*}Burgherlicke en worden duer dit noch duer dat beweecht.
 Om dan tot de sake te comen/ wy sullen daer af eerst int ghemeen spreken. ^{*}Politici
 Wesende eenighe binnelandtsche twist voor handen/ ende datmen ghenootsaect
 wort deen of dander sijde te kiezen / soo valter voor al te ansien hoedanich de
 twistende partien sijn: By aldien deen de ghemeente waer/ sonder dat eenighe der
 wettelicke regierende personen haer voorstonde/

als inden oproer te Munster deur Jan van Leyden/ der Adamisten tot Amsterdam/
 en dierghelijcke/ die sijde te volghen is voor ghemeene reghel openbaer
 onburgerlick/ want gelyck int Ite Hoofstick bewesen is/ de ondersaet die hem
 teghen sijn overheyte stelt/ en can dat/ onder sijn ghebiedt sittende/ niet [†]Burgherlick
 beghinnen/ dan moet van buyten in comen. Maer by aldien beyde de twistende [†]Politice
 partien wettelicke regierders tot hoofden hadden/ soo salmen de form der
 regeringhe met yders bepaelde macht anmercken/ daerbeneven de sake daer sy
 om twisten/ van twelck goet bescheyt wetende/ soo salmen den ghenen teghenstaen/
 die teghen sijn eedt/ de goede wetten/ vryheden/ ampten (want sulcke [†]stof is
 ghemeenelick de oirsake van soodanighe beroerten) wil veranderen/ oft gheheel [†]Materia
 wechnemen/ ende die regierders toevallen/ die sulcx/ volghende haer eedt/
 beschermen. Om van twelck† by ghelykenis te spreken / ghenomen† dat den Hertoch
 van Venegie de form der regeringhe wilde veranderen/ voor hem nemende sijn
 Senaet af te setten/ teghens haer wille/ ende in hunlieder plaetse gheestelicke
 regeringhe te brenghen/ diemen Inquisitie noemt: Nu deen willende aldus dander
 weeren/ en dander van deen niet willende geweert sijn/ tgheraect neem ick / tot een
 openbare binnelantsche twist tusschen den Hertoch ende den Senaet: Vraghe
 hoemen sich (ghenootsaect sijnde deen of dander syde te kiezen) hier in dragen
 sal? Vooral/ men siet dat de form der regeringhe Staetvorstheyt is/ alwaer het beleyt
 der [†]Ghemeensake/ ghestelt is in handen van een Hertoch/ met een Senaet benevens
 hem/ daerom welcke sijde van beyden de ondersaet teghenstaet/ [†]Reipublicae

hy staet sijn overheyte teghen/ die hy ter contrarie alle eere ende onderdanicheyt schuldich is/ nochtans van sulke twee quaden het minste te volghen/ is de ^{*} Burgherlicke wech: Om welke te wandelen/ men sal de redenen van beyden ^{*} politica sijden overweghen in deser voughen: Ghenomen dat de Senaet aldus seght: Doenmen u inhulde/ ghy hebt ghesworen/ onder anderen/ de teghenwoordige form der regeringhe niet alleen onverandert te laten/ maer die met alle vlietf voor veranderinghe te beschermen. Waer op den Hertoch antwoordt: Ick hebbe oock gheswooren ende ghylieder met my/ de Roomsche kercke onderdanich te wesen/ de selve beveelt ons nu soodanige veranderinge te maken/ daerom het waer teghen onsen eedt dat sulcx niet en gheschiede. Dander segghen hierop/ datmen int sweeren niet sooseer en moet letten op de bloote woorden (diemen ghemeenelick tot verscheyden beteeckeninghen draeyen can) als op den eenvoudighen sin van dien/ welke tot sulcke onderdanicheyt niet en strecte/ want dat wy ons soudent moeten ghevoughen na hun bevel/ inhoudende te scheyden uyt onsen staet/ vryheyte/ eere ende goet/ ende hemlieden tselve altemael over te gheven/ het strijft teghen tghemeenghevoelen. Want hoewel de Staten van Spaigne sulx toeghelaten hebben/ t is nu met groot berou vande onvoorsichtige afghestelde/ die int beghin soodanich einde niet en verwachten/ waarmede sy oock an allen regierders sulcken spiegel gheworden sijn/ dat gheen Staten van landen nergens tot sodanighe veranderinghe en verstaen, daerom so wy gheseyt hebben/ den sin vanden eedt onser onderdanicheyt en was niet tot sulcx†. Den Hertoch wil ter

contrarie. Nu ghenoment dit de ^{*}strytredens van wedersyden te wesen/ tis openbaer dat de ondersaet/ om ^{*}Burgherlick te doen/ hem byden Senaet soude moeten voughen. ^{*}Argumenta ^{*}Politicè

Neemt ander voorbeelt ande binnelantsche twist tusschen den Staetvorst Nero/ ende sijn mederegierders de Staten of Senaet van Roome/ alwaer den handel soo verre quam/ dat de Senaet Nero voor viant verclaerde/ ende hem veroirdeelde/ soo hy ghecreghent wierde/ totter doot toe ghegheesselt te worden: Nu also de regeringhe onder dese twee gherocht was/ het betaemde de ondersaten/ die ghenoodicht waren een syde te kiezen/ de sake van deen en dander te overwegen/ welke was/ dat Nero buyten sijn palen tredende/ den Senaet sijn mederegierders verdructe/ alles doende na sijn quaet ghevallen/ sonder op wetten te schaffent die dander als rechte voorstaenders beschermden; Daerom de ondersaten die haer byden Senaet vouchden/ ende teghen Nero stelden/ worden vande ervaren Burgherlicke/ gheacht de rechte sijde ghecoren te hebben.

4de hoofdstick: Hoemen hem in de regeringhe burgherlick dragen sal.

De gheleerde ervaren ^{*}Burgherlicke houden daervoor/ dat een die hem tot de regeringhe begheeft /of laet ghebruycken/ behoort/ om hem Burgherlick te connen draghen/ voor al te weten/ ende gheduerelick te ghedencken/ dat de ghemeente bestaet/ uyt menschen soo wel regierende/ als gheregierde/ van verscheyden sinnen ende gheneghent- ^{*}Politici

heden/ deen contrarie dander/ welcke altsamen te behaghen/ ende alles van passe te doen/ onmueghelick is. Want int Stuck vande Religie/ tghene den eenen voor heylichdom eert/ ende als Godt vreest/ daer dryft den anderen syn schimpelickste spot mede. In ^{*}Steedtsche saken/ deen verstaet tot oorloghe/ dander tot paeys/ die acht noodich schattinghen ende ghemeene oncosten te doen/ dese isser teghen: ^{*}Civilibus Inder voughen dat met wien het de regierder houdt/ hy behaelt den ondancck ende haet van een groote menichte; Ja niet teghenstaende hy Godvreesende/ ghetrou/ ende rechtveerdich waer/ sullen hem nochtans schelden voor een Godslasteraar/ lantverrader/ ende dief der ghemeene middelen/ welcke ongevallen teene mael ontvliedelick sijnde/ soo moet hyse van te vooren verwachten/ op datse soo dickwils sy commen/ hem inde bedieninghe sijns ampts niet en beroeren/ noch sijn tijt en doen verliesen met kijven/ kermen/ ende hem te beclaghen over de onbillicheyt des ghemeene volcx/ maer dat hy in die plaetse/ wetende sulcx sijns staets ^{*}onscheydelicke anclevinghe te wesen/ met een gheruste gheest overdencken ^{*}Inseparabile accidens mach alle ongevallen te voorkomen/ ende sijn ampt/ so veel hem mueghelick is/ recht te bedienen. Dits int gemeen gheseyt; maer om van dies besonderlicker te spreken/ so is te weten/ dat de regierders sijn Vorsten/ of Staten/ of leden van dien. De Vorsten regieren met Staten/ als inde Staetvorstheyt; ofte alleen/ als in de ^{*} Eenichvorstheyt; ende gheraken daer toe/ of deur verkiesinghe met voorgaende ^{*}Monarchia verdrach/ of deur erfachticheyt / of deur ghewelt. Nu om van deerste soorte eerst te segghen/ yemant tot Staetvorst ghecoren sijnde/ sal/

eer hy hem laet bevestigen/ goede kennis vereyschen vanden teghenwoordighen
 staet des landts/ ende int verdrach gheen ander punten toelaten/ dan die hy niet
 alleen metten monde/ maer oock van gantscher herten voort hem neemt te
 onderhouden. Ja liever den staet der regeringhe te laten/ dan int minste daer teghen
 dencken te doen/ want hoewel gheveinstheyt somtijts haer plaets heeft/ doch isse
 in desen ghevalle gantsch onnut/ ende niet alleen openbaer onburgerlick/ maer
 oock onbequame middel/ om te gheraken tottet ghene daer hy na tracht; te weten/
 tot vermeerderinghe sijns goets ende ghebiets. De reden is deze: Al can hy de
 ghemeente deur bedrieghelick ghelaet/ een ander vermoeden van hem doen hebben/
 dan sijn inwendighe meyninghe is/ doch soo sijn der onder de Staten altijd eenighe/
 welcke met hem daghelicx verkeerende/ ende lettende op al sijn woorden ende
 wercken / sien terstont sijn innerlick ghemoet/ twelck sy bekennde/ ende
 merckende dattet strect tot eyghenbaete/ ende vermeerderinghe sijns [†]bepaelden/
 machts/ twelck sonder verminderinge vande hare niet gheschien en can/ het [†]Limitatae
 isser mede ghedaen; sy en ontsegghen hem niet alleenelick sijn begheerten/
 maer verhinderen sijn voornemen waer sy connen/ vermaken hem na hun uysterste
 vermeughen /by dander regierders/ ende voor de gantsche ghemeente/ inder
 voughen dat alle sijn anslagen daer na onoirdentlick toegaen / krijght hy yet met list
 ofte ghewelt/ hy besittet onversekert met vreesse ende onruste. Maer een die ter
 contrarie met een onbeweghelick voornemen/ altijd tracht in sijn [†]palen te blijven/
 die niet kintschelick latende vercorten/ noch met ghewelt willende ver- [†]Limitibus

breeden/ achtende† sonder sulcx gheen rechte ghemeene welvaert te connen beneersticht worden/ daer vinden hun de Staten an een versekert Vorst gherocht† te wesen / sy vermeederen dickwils sijn macht ende ghebiedt/ uyt haer eygen wille/ betrouwen ende gheven hem sonder sijn versouck/ sonder sijn moeyte/ tghene ander deur begheerten/ ende grooten arbeyt niet krijghen en connen; ghelijckmen dat deur veel oude voorbeelden mochte bewysen/ ten waer de nieuwe ende heel versche/ self in dese landen/ sulx ghenouch betuycht hadden. Het gaet hier mede ghelijck met onse schaduwe/ welcke haer navolgende lichamen ontvliet/ ende haer ontvliedende navolght. Maer om dat der Vorsten schadelicke pluymstrijckers dese sake anders verstaen/ soo laet ons mercken wat hemlien tot haer oorblaserie ghemeenelick beweeght. Sy sien des Vorsts groote staet/ sijn groot naghevolgh/ ende de uyerlicke eere diemen hem andoet: maer weder ter contrarie/ dat hy onderdanich moet sijn het besluyt sijnder Staten/ twelck somtijts persoonen sijn van cleender [†]ghedaente/ als coopliden/ ambachtslieden/ of sulcke alsser deur de Fortuyne tot regierders des landts gherocht sijn: Dit verleken† by het ander/ dunct [†]Qualitate hun te gantsch onbillich te sijn / dit en connen sy niet lijden/ ende even al oft sy niet en wisten/ sulx de eygenschap van Staetvorstheys form te wesen/ ende al oft hun onbekent waer/ dattet onderhout sijns staets vande ghemeente quame/ segghen tot hem: U Ghenade laet haer selven te groote cleenicheyt andoen/ wat is sy anders dan een dienaer van dese slechte lieden? [†]tghene deur [†]versoeckbrieven an U Ghenade self dickwils begheert wort/ daer laet ghy

[†]Libellos supplices of Requesten

hemlieden op raetslaghen/ besluyten/ ende handelen/ na hun ghelieven: Soo sy tot U Ghenade segghen reyst hier/ trect dàer/ doet dit/ laet dàt/ sy ghevoucht er haer toe als hemlieden† knecht. Seker, ick waer liever een slecht vry edelman/ met bevel over mijn page/ dan een Vorst/ in sulck schijnsel van vrijheyte / eyghentlicker slavernie sijnde; Cyrus/ Alexander/ Cesar/ ende haers ghelijcke/ hebbent al anders ghedaen/ niet sonder groot lof/ voorspoet/ ende welvaren:/ sulcke soude u Ghenade navolghen.

Siet doch hoe dese menschen sich selfs behagen/ in haer onburgherlick misverstant/ ende dat beclaghelicker is/ hoe de Vorsten daar deur dickwils verleyt worden/ niet alleen tot haren grooten achterdeele† maer oock tot onrust ende ellende der gantsche ghemeente. Met sulcke redenen segtmen den Hertoch van Alenson/ deur sijn quaden raet beweecht gheweest te sijne/ tot de onburgherlicke overvallinghe der Stat van Antwerpen: Sghelijcx den Graef van Leycester/ tot de overtredinghe sijnder *palen in Hollandt; maer wat vervolgh daer uyt deen en dander wedervoer/ is voor yder openbaer ghenouch/ ende al haddet ter contrarie tot haren grooten voordeele beter gheluckt (*twelck by ghevalle soude sijn/ het ander is deur sich selfs) soo ist openbaer† onburgherlick ende oneerlick† te wesen. Maer wat soude een ervaren Vorst an sulcke oorblasers meughen antwoorden? Dit: Ghy verheughdet u met my/ doen ick eerst gherochte† an dese staet/ welcke ghy nu slavernie noemt/ ghy hebt u dan verblijft in mijn ongheval Ten anderen/ de form der regeeringhe deses landts/ ende de puncten by ons onderteyckent ende besworen/ sijn u bekent of

†Limitum

†Hoc per accidens, illud per se

+ onbekent: Soo sy u bekent sijn/ ghy sondicht teghen God ende de menschen / willende ende radende dat ick de selve overtrede teghen recht/ reden/ ende trouwe: Maer sijne u onbekent/ soo ist van u dwase vermetenthey/ een Vorst te raden in dinghen die ghy niet en verstaet. Met dese ende derghelijcke redenen der pluymstrijckers bescheydende/ ende beschamende/ en sal hij sich self niet alleen ontlasten ende bevrijden van haer verdrietige vleyinghen/ maer oock een goede wech bereyden/ om te gheraken ter faem ende ^{*}daet/ die een gecoren Staetvorst betaemt.

^{*}*Dilemma op Duyts strickreden*

^{*}Effectum

Tghene tot hier toe gheseyt is van den gecoren Staetvorst/ sal hem oock alsoo verstaen vanden erf-, achtigen†. Want ghelijck hem die moet ghevoughen na de besworen punten des verdrachs uyt verkiesinghe commende/ alsoo dese na de besworen punten uyt sijn erfachtigheyt spruytende.

Angaende regeringhen deur gheweldt vercreghen/ alsoo sy gheraken tot eenighe form der ^{*}afcomsten daer hier af ghehandelt wort/ wy verstaen de reghelen derselve voor soodanighe te verstrecken.

^{*}specierum

Nu om vanden ^{*}Eenichvorst te segghen/ soo is te weten/ dat hoewel uytbrekende gramschap/ voor yeghelick een seer schadelick ghebreck is/ doch isse inden Eenichvorst alderschadelicxt/ overmidts des gramschaps ^{*}daden/ uyt desen lichtelicker volghen connen dan uyt die; de oirsake is/ dat al dander yemant vreesen/ als den Staetvorst sijn Staten/ ende elck der Staten tgheheel lichaem/ twelck hemlieden belet/ de daden haerder gramschap int werck te durven stellen; maer sulcke verhinderunghe inden Eenichvorst niet wesende/ om dat hy boven àl is/ daerbeneven

^{*}Monarcha

^{*}effecta

alsof de gramschap te recht ^{*}bepaelt wort een 'corte te uytsinnicheyt'/ soo volgender uytsinnigen[†] ende dullelien[†] wercken uyt/ welcke somwylen op een uyre tijts ^{*}Definitur soo schrickelick sijn/ datmen met al de weldaden sijns levens die niet boeten en can /maer inder eewicheyt voor een wreet tyrant vermaert blijft: Daerom moet hy met een besloten voornemen/ deur sijn eyghen cracht en deucht/ sijn gramschap bedwinghen/ andersins tis onmueghelick/ ja oock de vroomste (om de onredelicheyt veler menschen daer hy gheduerlick mede handelen moet/ als vooren geseyt is) hem in soodanighen staet altyt ^{*}Burgherlick te connen draghen: Twelck Keyser Augustus deur de ervaringhe wel gheweten heeft/ want alsoo Athenodorus oirlof ^{*}Politicè nemende van hem scheyden soude/ hy begheerde van Athenodoro een ghedenckenis; welcke hem dese spreucke schanck: Als ghy u gramschap ghevoelt te rijssen/ verhaelt inwendich al de letteren van het A/ B/ C/ eer ghy antwoord ofte yet doet/ twelck Augustus soo wel beviel/ ende in sulcken danck naem/ dat hy Athenodorum noch een jaer by hem dede blyven: Siet/ hy kende sijn eyghen ghebreck/ ende de onghevallen die hem deur onbedwonghen gramschap gebeurt waren: Twelck yder Eenichvorst tot voorbeelt soude meughen dienen/ om hem te connen wachten voor de ^{*}Eenichvorstheys quade eyghenschap/ te weten wreede tyrannie/ welcke niet alleen onburgherlick en is / ende tot verdriet der ghemeente ^{*}Monarchiae strect/ maer hem selven een drouvich ellendich leven doet leyden/ deur dien dat de ghene die van veelen gevreesd wort/ moeder oock veel vreesen. Voort alsoo de wetten om de ghemeente sijn /vande welcke

hy een lidtmaat is/ soo sal hy (ja al waer hy schoon boven de wetten) die onderdanich wesen ghelijck de geringste: Want hoe souden de ondersaten de wetten recht onderhouden/ als den beschermer ende voorganger die self overtreet? Angaende de saken der regeringhe die onder gheen wetten en staen/ dat hy daer in beneerstighe des landts welvaert/ ghedenckende / ende als voor eeuwighe wet houdende / dat de ghemeente niet om sijnent wille/ maer dat hy om de ghemeentens wille is. Voort soo hy beneven sijn staet van Eenichvorstheyt; noch eenighe ander formen van regeringhe onder hem hadde ghelijck soodanighe Vorsten ghemeenelick ghebeurt/ als van eenighe plaetsen beschermheer/ ofte Staetvorst te wesen/ daer sal hy regieren als Beschermheer/ als Staetvorst/ ende alleenelick als ^{*}Eenichvorst/ ter plaetse daer hy wettelick Eenichvorst is; want hoewel dickwils ter contrarie ^{*}Monarcha ghebeurt/ soo gheschiedet meer deur onburgherlicke ghewelt/ dan met reden/ wantet even so veel is/ als oft yemant / om dat hy eenighe slaven heeft/ alle vrye menschen voor slaven wilde houden.

Aangaende Staten of leden van dien/ als regierders van steden ofte plaetsen/ tis een ghemeen ghebreck/ dat sommige welwetens ongherechticht sijnde/ de vryheden van hun naburen onredelick verdrucken/ twelck alst slechts gheschiet tot vermeerderinghe des ghebiets ende machts/ der stede ofte plaetse diese dienen ofte regieren/ sy achtent al voor eerlick/ voor Burgherlick/ haer eedt wel ghequeten te sijne/ ende cloucke bedienders haers ampts te wesen: maer de sake wel inghesien/ het isser anders mede ghestelt/ want ghelijck een voocht/ die sijn weesen rijck maect

met geroofde goeden/ de selve weesen niet voor en staet/ noch sijn eedt te recht en betracht/ maer heel ter contrarie doet / overmidts hy hemlieden bereyt een quade oneerlicke náme/ als te wesen besitters van gheroofde goeden/ ten anderen vianden / welcke haer slach wachten/ om ghewelt met ghewelt/ of bedroch met bedroch te vergelden: *A/soo* oock sulcke regierders/ sy vergaderen haer steden schandelicke hoocheyt /ende viandelicke nabueren/ diese verhinderen daerse connen/ ja dickwils tot onderganck brenghen. Inder voughen dat soodanighe (ick spreke vande ghene die welwetens ongherechticht sijn) haer eedt niet en quiten noch haer steden voor en staen/ maer sijn onburgerlicke meyneedighe verdervers van dien / ende dickwils schadelicke oirsaken/ van meerder onghevalen die daer uyt spruyten/ ende deur de gantsche ghemeente strecken. Tselve is oock soo te verstaen met de regierders/ die hun stat bevrijden van op te brenghen haer behoorlick deel der ghemeene middelen/ daer sy nochtans na hun eyghen ghevoelen in gehouden sijn/ alles afsettende met woorden sonder reden; denckende het mach mettet gheheel gaen hoe het wil/ ick sal mijn besonder stadt dit prouffijt doen: maer sulcx is quade^{*} bepalinghe des prouffijts/ teghen de leere ende sin der oude[†] Wysen/ die het vant Eerlik onscheydelick stelden.

*Definitio

†Philosophorum

5de hoofdstick: Hoemen hem burgherlick draghen sal inde wetten die wy achten ons niet te verbinden, die twyffelachtich sijn, ende teghen malcander strijden.

TIs een ghemeene ^{*}Burgherlicke reghel dat hem yder ghevoughen moet na de wetten/ die ter plaetse daer hy hem onderhoudt/ gherocht sijn. Maer om datter veel wetten self onseker ende twyfelachtich bevonden worden/ ia datse somtijts teghen malcander strijden/ in sulcker voughen dattet onderhouden van deen /overtredinghe van dander is, Soo sullen wy eenighe verscheydenheden ende oirsaken van dien verclaren/ daer na de ghemeene reghel/ hoemen hem in allen ^{*}Burgherlick draghen sal.

^{*}Axioma politicum

^{*}Politicè

Ten eersten so is te weten/ dat somtijts eenige wetten gestelt worden deur sodanighe/ die geen macht en hadden die te setten/ welcke tot geen ghenouchsaem gebruyck gherocht sijnde/ niemant en verbinden.

Ten anderen soo ghebeuret datse strijden tegen haer opperwetten van een hoogher ^{*}trap /ande welcke de ondersaten niet ghehouden en sijn. Trappen der wetten worden aldus verstaen: Laet ons tot voorbeelt nemen de Vereenichde Nederlanden/ wiens inghesetens/ als een ghemeente overcommen sijn tot seker wetten ende ghemeene reghelen/ daer sy hun alle na ghevougen ende an verbinden. Benevens dese / soo heeft elck besonder Landtschap/ als Hollandt/ Zeelandt/ Vrieslandt etc. sijn eyghen reghelen/ die elck hem voorstelt na dat sijn gheleghentheyte vereyscht/ doch sy moeten sulcx wesen/ datse niet en strijden

^{*}Gradu

teghen haer hoogher reghelen/ der voornomde Vereenichde Nederlanden: Sghelijcx stelt haer yder Stat dier landtschappen/ als Delf onder Hollant/ haer eyghen keuren ende reghelen/ na de nootelickheden die haer ontmoeten/ maer sy en moghen haer opperreghelen/ als die van Hollandt/ ende der Vereenichde Nederlanden/ niet contrarie sijn: Wyder (opdat wy tottet [†]leeghste commen) so stelt yder Burgher van Delf/ sijn reghelen over de ghene die onder hem staen/ als Knapen/ Maerten† [†]Individuum ende sijn huysghesin/ haer bevelende (ende sulcke reghelen veroirdenende) als hem tot sijn huyshoudinge bequaemst† duncken; doch moetense sulck wesen/ datse teghen haer bodereghelent† /te weten die van sijn Stat Delf/ die van Hollandt/ noch teghen die der Vereenichde Nederlanden/ niet en strijden. Dit sijn dan de hoogher ende leegher [†]trappen der wetten daer vooren of gheseyt is/ uyt welcke deur natuerlicke reden/ het bovenschreven claerlick te verstaen is/ te weten/ dat [†]Gradus de ondersaten niet ghehouden en sijn/ ande ghene die teghen haer opperwetten strijden. Want dat een Burgher sijn dienaers voor reghel stelt/ smorghens twee uyren te aerbeyden eer sy imbijten†/ dit en strijt teghen gheen opperreghelen; maer so hy hem lieden bevale den schout te smiten†/ sy souden hem met goede reden mueghen ontkennen/ sulcke onderdanicheyt schuldich te wesen/ om dattet teghen het ghebot van een hooger trap strijt. Dit voorbeelt uyt de leeghste trap ghenomen/ verstaet hem ook alsoo in alle dander.

Ten derden so gheschiedet wel/ datmen deur de ghewoonte anders doet/ dan inde beschreven wetten bevolen is/ twelck sulcke wetten somwylen haer macht

alsoo beneemt/ datse de ondersaten niet en verbinden. Om van twelcket by voorbeelt te spreken/ laet ons nemen de sake vant ghelt / twelck de Overheydt op seker prijsende ghewichte stelt/ ende ernstelick ghebiedt/ op sware straffe/ niet hoogher noch lichter uyt te gheven; nochtans ghebeuret dickwils/ deur onweerlicket oirsaken/ dattet onder de ghemeente veel hoogher gaet/ oock niet soo nauwe gheweghen en wort. Nu hoewel dat hem yder behoort te wachten/ van sulck ghebodt eerst te overtreden/ nochtans de sake soo verre inghebroken† sijnde/ dat de Overheydt self/ benoodicht wort duer haer ontfanghers teghen haer eyghen insettinge te doen/ ende ghemerct datmen niet so seer en moet letten opde bloote woorden des ghebodts/ als opden rechten sin des ghebieders/ welcke hy daettelick/ als gheseyt is/ deur sijn ontfanghers ghenouch verclaert/ soo ist in desen ghevalle/ om veel swaricheyt te schuwen/ toeghelaten/ ende voor *Burgherlick gheacht/ de beschreven insettinge te verlaten/ ende hem ande gewoonte te houden. Doch ^{*Politicum} sal hem dit alleenelick verstaen/ op ghewoonten diemen siet an yghelick onghestraft vry te staen/ want veel ander sijnder dickwils inde ghebruyck/ welcke nochtans na te volghen/ seer onburgherlick waer/ als† heymelick in sijn huys/ teghen de stats keuren/ onvrij ambachtsvolck als kleermakers/ of timmerlien/ en dierghelijcke/ te wercke stellen/ ende dat om den besten coop; wederom met listicheden wijn of bier te krijghen /sonder exciset†/ goeden te doen deurlijdent† onvertolt/ ende soo voorts; welcke dinghen hoewel sy soo ghemeent† sijn/ dat veel menschen/ anders vroom ende eerlick/ hun van dies altemet noch durven

roemen/ als een fijn listich stick bedreven te hebben/ dat afwasschende/ soo sy meyngen/ mettet ghemeene woort/ *Alle boeten en sijn gheen sonder*; Doch en salt den Burgherlicken persoon niet bestaent/ noch dencken te doen/ wetende dattet recht onderhoudt van dien/ totten welstant der *Ghemeensake hoochnoodich is.

* Politicus

Ten vierden/ soo isser somwylen sulcke twyfelinghe inde beteyckeninge der woorden vande beschreven rechten/ datse de ondersaten tot niet sekens verbinden en connen; Als onder anderen/ de wet welcke inhoudt dat hy die in een coop meer als den helft bedroghen is/ den coop afgaen mach; Tis byde Rechtgheleerden in *verschil ofmen verstaen sal den helft van het ghecochte / of den helft van tgene dat daer vooren ghegheven wort/ welcker helften deen noch eens soo veel is als dander; By ghelijkenis / als een stuck landts weerdich is twee duysent guldens/ ende dat yemant daer voor drie duysent guldens gheeft/ hy betaelt den helft vande weerde des landts te veel; maer gheeft hy daer voor vier duysent guldens/ hy betaelt den helft van tghene hy ghéeft te veel.

* Reipublicae

* Quaestione

Ten vijfden soo is te weten/ dat in alle ghemeenten benevens de beschreven rechten/ oock eenighe onbeschreven sijn/ ons ancommende deur de ghewoonte/ ende dat niet sonder natuerlicke redenen: want anghesien de wetten ons verbinden/ over midts sy deur het oirdeel vande ghemeente ontfanghen worden/ soo sal yeghelick met goede reden die onderhouden/ welke de ghemeente metter daet voor angenaem verclaert/ al sijnse schoon onbeschreven/ want soo wel verclaertse haer meyninghe metter daet/ als met beschre-

ven woorden: Ja sulcke wet is van grooter achtbaerheit/ om datse soo seer ghebruyckt wort/ dattet niet noodich en is de selve te beschrijven. Nu in hoe groote reden dit bestaet/ soo en is nochtans de reghel so ghemeene† niet/ of sy en heeft haer uytneeminghen†, want quade ghewoonten/ teghen de natyere/ tot verderfnis der *Ghemeensake streckende/ en sijn billichlik voor geen wetten te ontfanghen. Hier benevens vallender veel onsekerheden. Ten eersten deur dien dikwils den *Reipublicae eenen voor goet ende eerlik houdt/ tghene den anderen voor quaet ende schandelick acht. Ten andere dattet in twyffel staet/ of die ghewoonte langhe ghenouch geduert heeft/ offer oock ghenouch dadelicke† voorbeelden af sijn /ende dierghelijcke.

Yemant mochte nu seggen/ ghy verhaelt veel swaericheden ende onsekerheden/ maer niet na 't eerste voornemen/ de gewisse ghemeene middel/ hoemen hem daer in Burgerlick draghen sal: Siet daer isse voor al de boveschreven met al de onbescreven int ghemeen/ ende voor elck int besonder: Hy die sekerheit van eenighe twyfelachtige wetten behouft/ sal de *uytlegghinghe daer af versoucken/ vande Overheyt byde welke de uytlegghinghe der selver gherechtelick bestaet/ ende hem voorts ghevoughen na het inhoud van dien/ al dochtet hem oock onbillich: want die anders dede/ verworpene haer oirdeel/ ende makende sijn selven *uytleggher der wetten/ soude het ampt der Overheyt ghebruycken daer hy niet toe beroupen en is/ twelck gheen *Burgerlick persoon en betaemt.

*Reipublicae

*Interpretationem legum

*Interpretem legum

*Politico

6de hoofdstick: Of de religie noodich is.

Wij hebben hier vooren int eerste hoofdstick/ onder de ghemeene reghelen daer een
 *Burgherlick persoon hem na rechten moet/ oock *bepaelt de Godswetten/ ofte
 Religie; maar alsoo der menschen ghevoelen daer af seer verscheyden is/ onder
 welcke sommighe die voor onnutte quelligh houden/ daer de lieden van oudts
 malcander altijd mede gheplaecht hebben/ sullen/ eer wy tot de sake commen/
 ons goedduncken daer af segghen/ in deser voughen:

*Politicus

*Definivimus

Nadient alle menschen ghemeen is/ soo wel den quaden als den goeden/ dat sy
 haer kinderen gheeren sien opwassen in deucht ende vromicheyt/ soo ist billich
 daer toe het beste middel te ghebruycken datse connen. Tselve is/ int ghemeen
 gheseyt/ dat syse vermanen ende dwingen tottet goet/ oock straffen vant quaet:
 Om vant welcket in 't besonder breeder te spreken/ soo laet ons sien of de

Philosoofsche leeringhe hierin ghenouch doet / als datmen haer seght, '*Ghy* moet
 weldoen, niet deur hope van ghepresen te worden, ende dat u wederom wel
 gheschiede, sghelijcx het quaet schuwen, niet uyt vreesse van verachtende
 ghestraft te wesen, maer overmidts dát in sijn selven goet is, dit in sijn selven
 boos. De ghemeene man latet quaet om dattet de wet straft, maer de wysen hebben
 de reden† voor haer wet. De wetten en begrypen niet al, maer de deuchts reghel
 is ghemeene, overal leerende wat eerlick wat schadelick is. Bedwongen deucht en
 is gheen deucht etc.*'

*Uyt Antisthenes en
 Aristoteles

Wachaerme, tis voor een doofmans deure gheclopt/ dese redenen en vaten in
 haer ghemoet/ noch de teere

verstandekens en begrijpent niet: Ja onder veel Philosophen die sulcx vlietich leerden/ wierter weynich bevonden diet neerstich volghden. Ten is oock niet ghenouch dat ghyse alleenelick straft van haer mesdaet die u kennelick is (hoe wel het een en 't ander seer goet ende voordelick valt) want ghyse vande mesdaet u onbekent/ ende van haer boose ghedachten niet straffen en cont. Wat raet dan? Sulcke/ als wy ghevoelen de menschelicke natuere inghebeeldt te sijn: Hoedanich? Datmen hun van joncx indruct/ ende aldus leert: *In tghene daer ghy dwaelt, daer wyse ick u te recht; dijn ghebreken die my kennelick sijn, straffe ick na de verdienste; Angaende het quaet dat ghy buyten mijn weten doet, al en wort ghy daer af van my niet berispt noch ghecastijt, en denckt niet dat ghyder vry af sult gaen, want daer is een God diet al siet wat de menschen maken, soo wel int verborghen als int openbaer, ja de ghepeinsen sijn hem bekennt, desen en can niemant ontvlien, hy straft de ongherechtecheyt met eeuwighe helsche onverdraghelicke pijnen; In dese gheduerighe quellingen, die gheen einde en nemen, suldi ghedreven worden by dijns ghelijcke; daer en sal dan gheen bidden meer sijn, maer sult daer altiit moeten in eeuwich schrickelick verdriet blijven: Ende ter contrarie die wel en vromelick doen, voor haer is bereyt een eeuwighe vreucht, daerom siet toe etc.*

Dit den kinderen gheduerlick voor ooghen ghehouden/ ende van jonck vast ingeplant/ daer wortelt in haer een heftighe vreese ter eender/ ende hope ter ander sijde/ die als een swepe hun met ghewelt vande boosheyt jaecht/ ende tot de deucht stout†/ welcke sy also vanden beginne al doende leerende/ ende om

de gheduerighe vreese ende hope/ die gheduerich oeffenende/ werden eindelick vrome Burghers/ uyt welcke oock vrome regierders ghecoren worden/ die de ondersaten met behoorlicke onderdanicheyt ghehoirsaem syn/ eeren ende beminnen/ sy sijn haer kinderen een goet voorbeelt/ in haer handel ghetrouwe/ ende met hun nabuyren paeyselick; In somme/ het wort een welvarende ghemeente. De vreese Gods dan/ is de alderbequaemste wech om te commen tottet opperste goet/ ende de contrarie/ een opentlicke toeganck tottet alder verdervelicste quaet. Want de menschen opgevoet sonder dese vreese Gods/ by aldient gheen openbaer bedrieghers/ schelmen/ ende booswichten en sijn/ maer eenich schijnsel van deucht hebben/ tis selden anders dan gheveinstheyt/ sonder grondelicke liefde/ trouwe noch rechtveerdicheyt/ achtende al haer eyghen/ tghene sy bedectelick connen krijghen/ ende ongestraft weten te blyven Daerom so u herte seght/ daer en is gheen God (dat schrickelick is) doedet de mont swyghen om u kinders wille/ die ghy gheerne saecht in deucht ende eere opwassen/ om de ghemeentens wille/ diens welvaert oock de uwe is. Want wat isser sotter/ dan moetwillichlick te verstooren ende verhinderen/ het ghene datmen self heftelick begheert? Soomen boven dien noch let op de nootlicheyt† des sweerens/ ofte des eedts/ om beloften/ verbanden ende handelingen te bevestighen/ welcken eedt op God ghegront staet/ men moet bekennen/ datter nootsakelick een vreese Gods moet wesen. Maer dese vreese Gods/ ende oeffeninghe inde selve/ noemen wy deur een ghemeen uytheems woort Religie/ daer moet dan nootsakelick een Religie

sijn/ ende sonder Religie gaet het al verloren. Dit is tot hier toe ons wit gheweest: dit houden wij voor een vaste stercke eeuwighe reghel/ ende diet soo niet en verstaet/ voor hem en dient het volgende niet/ want hy daer toe onbequaem is/ als meer onderdanich wesende sijn verkeerde eyghensinnelycheyt/ dan de reden†/ bevesticht met de *daet/ in alle ghemeenten die oyt welgheregiert waren.

*Effectu

7de hoofdstick: Hoemen hem inde religie burgherlick draghen sal.

Sooder eenighe Lantschappen waren/ met gantsche volcommen vryheyt van alle Religien/ alsoo dat yghelick daer in mocht doen al wat hy wil/ so wel int openbaer/ als int heymelick: Voor sulcke plaetsen en behouftmen in die sake/ geen *Burgherlicke onderwyssinghe/ want elck inde Religie doende wat hem belieft gevoecht sich daer/ in dat stick/ na s'landts teghenwoordighen staet. Maer plaetsen die dwanck hebben/ daer is meerder voorsichticheyt noodich: Int ansien van sulcke alleen is ons voornemen hier te handelen als volcht:

*Politica

Die de Goddelicke reghelen ofte de Religie gantschelick altemael ende sonder twyffelen/ verstaen nae de oirdeninghe des landts daer sy wonen/ oock deghene die gheen Religie en willen/ van dese twee soorten en valt hier niet te segghen: want die/ volghende slechts haer ghemoet/ doen *Burgherlick: Dese/ soo lange sy sulck ghevoelen hebben/ sijn onbequaem om de leeringhe der *Burgherlickheyt te begrijpen/ sooder int 6de Hoofdstick breeder af gheseyt is: Vande reste

*Politice

*Politiae

dan die de Religie voor noodich houden/ valt hier te handelen/ welke ons op tweederley wyse ontmoeten: Deene/ sonder gheloof van God noch Duyvel/ ofte twyfelende/ niet sekens daerof besloten hebbende/ maer achten de Religien alleenelick voor versierde† reetschap/ bequaem om de ghemeenten daerdeur in dwanck te houden. Dander/ die wel eenighe Religie met een vast betrouwen voor seker ende heylich houden/ maer sodanighe/ datse int landt daer sy wonen niet toeghelaten en wordt. Ende want dese twee (hoewel op deen plaetsen ende tijdt meer als op dander) der ghemeenten †onscheydelicke anclevinghen schijnen/ sullen de sake nemen/ niet soo sy wel te wenschen ware/ maer voor tghene sy is/ verclarende hoe hem yder van dien behoort te draghen/ om weerdich te sijne onder het ghetal der †Burgherlicke gheacht te worden.

*Instrumentum

*Inseparabilia accidentia

Anghesien deerste soorte een Religie nódich verstaet/ ende dat hemlieden het ghewissen deur dese of† die form niet en beswaert/ soo eyscht de reden dat sy hun ghevoughen/ na de teghenwoordighe oirdeninge der plaetse daer sy haer wooninghe verkiesen/ latende alles sijn loop nemen sonder hemlieden te beroeren. Haerder yemant sal hier op seggen/ dat de form best met de nature overcommende/ ende tot de meeste gherustheyt ende welvaren des menschelicx gheslachts streckende/ na te trachten ende te verkiesen is voor dander: Seker het waer toe te laten/ als die verkiesinghe oirdentlick gheschiede/ deur de ghene des wettelicke macht hebbende/ maer sulcx an yder van sodanighe speelders met Religie/ vry te stellen/ deen dit/ dander dat/ voor best oirdeelende/ tsoude soo

*Politicorum

*Conscientia

openbaren oirspronck van ongheschicktheden† sijn/ dattet niet noodich en is daer af wyder te spreken. Dit dan ghelaten/ sullen wat segghen van een ander haer ghemeen ghebreck/ te weten datse voor besonder ervaren persoonen meynen gheacht te wesen/ als sy deur tverclaren haers ghevoelens/ de Religies met listighe *strijtredens bevechten/ ende vinnichlick bespotten; maer de sake wel inghesien/ ten is niet dan een merckelicke ghetuyghe haers misverstants; Want nadien sy selve de Religie voor noodich ende nut achten/ soo ist immers onnoodige onnutte clap/ die teghen haer eyghen oirdeel ende begheerte strijt: Ende of sy schoon met sulcke redenen malcander behaghen/ soo is doch haer gheopenbaert ghemoet hun selven schadelick/ in handel daer ghetrouheyt ghelt: want ghelijck sulck een/ hoewel hy self ongoddelick is/ hem veel liever ende vaster betrouet op een *Godvreesende ghewissich mensche/ dan op een sijns ghelijcke/ also ist met anderen oock ghestelt. ick late noch varen dat sy hun sonder noot/ een walghe/ ja tot een schrick maken/ van veel vrome Burghers anders ghesint als sy/ twelck niet dan onmenschelicke menschen niet en schuwen. Andere sijnder onder dit volck die hun verwonderen/ ende niet lijden en connen/ dat eenighe gheleerden (voornamelick dienst eyghenste *vliet inde Godtheyt niet en is/ als *Rechtsgheleerden/ *Ghenesers/ *Wysen etc.) uyt goeder meyninghe de Religie gantsch ende opentlick toeghedaen sijn/ achtende dat sulcx alleen den *Goddisten/ ende de onervaren leecken toestaet; maer het waer beter datse sweghen/ en dochten dat sulcke/ op welcke de ghemeente de ooghe heeft/ bequaem sijn/ om de Religie

*Argumentis

*religioso

*Studium

*Iurisconsulti

*Medici

*Philosophi

*Theologis

die sy noodich bekennen/ in stant ende eere te houden.

Tot hier toe is van de eerste soorte gheseyt. De persoonen der tweede (te weten die een seker Religie hebben/ maer sodanighe die in haer landt niet toeghelaten en wort) ontmoeten ons op drierly wyse: Deerste/ diens ^{*}gewissen deur swyghen ende haer stille te houden/ hun niet en beswaert/ maer dienen haer God heymelick ^{*}Conscientia na hun verstant/ sonder beroeringe der ghemeente. Dander/ die haer ghevoelen bedectelick voorderen/ so veel teghen slandts Religie heymelick doende als sy connen/ doch en begheeren daerom niet te lijden/ maer voor het gherechte beschuldicht sijnde/ ontkennen al dat hun teghen gaet. De laetste/ die met een onbeweghelick ghemoet/ haer goetduncken teghen Overheyt/ ende des landts oirdeninghe voortdrijven/ ende dat met sulcken vierighe ghenegenthey/ dat se verlies van goet en leven/ noch schrickelicke pijnighe des lichaems en ontsien/ maer int grootste lijden hun aldergheluckichst achten. Deerste van dese sijn voor ^{*}Burgherlicke te ontfanghen: Maer de tweede niet alsoo: want die voor tgherechte ^{*}Politicis darf lieghen/ ende de hielen ghekeert sijnde/ wederom den ouden ganck treden/ ten schijnt de Religie niet die sijn ^{*}ghewissen drijft/ maer een onburgherlicke dwalende ghenegenthey/ daer de meeste menichte ghemeenelick ghebreck af heeft. De ^{*}Conscientiam derde partie geeft deur haer Godvreesentheydt/ wel een groot vermoeden van stantvastighe eenvoudighe rechtveerdicheyt/ nochtans dwalinge ende misverstant/ twelck alle menschen ghemeen is/ belet hemlieden in haer staet de ^{*}Burgherlickheyt te treffen: Maer op dat wy hun (tot sulcke voorschreven plaet- ^{*}Politiam

sen daer dwanck is) na ons goetduncken/ ende cleyn vermeughen te weghe helpen/
 ende ten besten raden/ soo laet ons ondersoucken haer ghemeene ^{*}strijtreden/
 welke dese is: *'Men moet God meer onderdanich sijn dan de menschen'*. Tis ^{*}Argumentum
 seer wel gheseyt: Maer wat is de wille Gods? datmen hem/ antwoorden sy/
 ongheveinsdelick ende vrymoedich diene. Oock goet: daerom trect metter woninghe
 ter plaetse daer ghy hem ongeveynsdelick ende vrymoedich dienen meucht/ niet
 met beroerte ende verwarringhe der ghemeente/ maer tot haer vrede ende
 stichtinghe. Ick en vinde/ segdi/ steden noch dorpen daer mijn gevoelen vryhey
 heeft: Soo trect in bosschen of wildernissen/ seer verre vande handt) daer
 nimmermeer menschen en commen/ ende doetet daer sonder van yemant verhindert
 te sijn. Ick ghevoel my/ antwoordi/ int ^{*}ghewissen bedwonghen/ tot heylighinghe des
 Goddelicken naems/ te moeten na mijn vermeughen sielen winnen/ twelck daer ^{*}Conscientia
 niet en soude connen gheschieden. Soot u hierom te doen waer/ noch isser goet
 raet/ men sluyter gheen poorten/ men graeffer gheen weggen op/ men stopter
 rivieren noch zeen/ trect na Parias/ Sipango/ Callensuan/ ofte eenighe der ghelijcke
 plaetsen/ daer wilde lieden sonder Religie wonen/ twelck oock menschen sijnde/
 soo doet daer in haer sielen/ ofte salicheyt te winnen/ dijn uysterste beste/ twelck
 gheschieden sal sonder overtredinghe der ^{*}Godswetten dier landen/ overmits datter
 gheen en sijn. Maer dit u gheseyt wesende/ ende dat bovendien ander ^{*}Divinarum legum
 ongheoirsame wyse u beter gheviele/ ghemencht met moort/ brandt/ vercrachinghe
 van vrouwen/ schoffieringhe van maeghden/ ende schrickelick verdriet des landts

(’t welck ghemeenelick de vruchten sijn daer uyt spruytende/ soo de ervaringhe al te beclaghelick betuycht) tis den verstandighe kennelick/ dat ghy onder tgetal der ^{*}Burgherlicke niet gerekent en meucht worden.

^{*}Politicorum

De ghemeene reghel dan/ om te besluyten/ is dese: Sy die hun ter voorseyde plaetsen daer dwanck is/ in een ander Religie begheeren te oeffenen dan die des landts/ meughen sien daer af oirlof te vercrighen/ vande ghene/ byde welcke de macht van sulck oirlof te gheven wettelick bestaet: Connen sy daer toe gheraken/ gelijkmen tot verscheyden plaetsen wel doet/ sy commen tot haer begheeren/ sonder van onburgherlicheyt te meughen berispt worden/ want soodanighe oeffeninghe in een ander Religie/ is tghebruyck der vryheyte/ die wettelick vergunt is. Maer sulck oirlof niet connende cryghen/ men sal sich na slandts Religie ghevoughen/ ist niet in allen punten/ doch tenminsten in soo veel/ als daermen deur de overheyte ende wetten toe ghedronghen wort: dies niet†/ éen van tveen/ òf daer niet blyven/ òf d’uyterste alghemeene eerlicke middel ghebruycken/ die by teynde des volghenden laetsten ^{*}Hoofstick sal verclaert worden.

^{*}Capitis

8ste hoofstick: Van het burgherlick leven int ghemeen.

Want de verscheyden leeringhen tottet ^{*}Burgherlick leven dienende/ int ^{*}oneindelick souden connen strecken/ soo hebben wy uyt velen alleenelick de voornaemste beschreuen: Doch om voor al de ghebrekende yet int ghemeen te roeren/ wy

^{*}Vitam politicam

^{*}Infinitem

seggen het ghene inde bovenschreven [†]hoofsticken overal ons wit heeft geweest; te weten, datmen hem ghevoughen moet na des landts wetten ende reghelen [†]Capitibus dieder teghenwoordelick sijn; of noch eygentlicker (want daer somwylen wetten gheraken/ diens onderhoudt ons [†]ghewissen soude beswaren) *Yghelick moet uyt de verscheyden ghemeenten des eertbodems, een soodanich verkiesen, dat hy [†]Conscientiam hem na den teghenwoordigen staet van dien, can ende wil ghevoughen[†]*: Twelck wy met natuerlicke redenen aldus breeder bewysen: Soot u/ ghy die de contrarie [†]Ghemeene Burgerlicke drijft/ vrystonde/ na u ghevallen daer teghen te doen/ het selve sal an yghelick [†]reghel moeten vrij staen/ want noch natuere noch reden/ u sulck voordeel boven ander ghegheven en heeft; Maer dit toeghelaten wesende/ ende elck sijn eyghen sin volgende/ so sal dit een ghemeente contrarie[†] ende onghelijck haer name sijn/ sonder ghemeenheydt/ sonder ghemeene reghelen; welcke wy betoonen souden in gheen geduerighe stant te connen blyven/ ten waer sulck bewys voor de menschen onnodich is/ anghesien dattet de onvernufftige dieren verstaen/ als biën/ mieren/ oyvaers/ ende ontellicke ander; welcke/ om in een versaemt wesent[†] te blyven/ haer tot eenige ghemeene reghelen begheven/ elck na sijn aert. Daer om hem by een ghemeente te willen voughen / sonder sich te schicken na den staet die het lant ghecreghen heeft/ tis grover dan beestelick misverstant.

Om tselve noch opentlicker te betoonen/ ghenomen[†] dat een Burgher die costgangers houdt/ hemlieden verclaert/ eer hyse anneemt/ de reghelen ende manier van doen/ diemen in sijn huys onderhoudt; als/ neem ick/ datmen tsavents na thien uyren niet en mach

buyten blyven/ datmen des sondaechs te kercke moet gaen/ ende dier ghelijcke; segt daerbeneven dat die het so niet en ghevalt/ mach van daer blyven/ ende na een ander sien: Dit verstaet yder deur ghemeen ghevoelen betamelick ende billich te wesen/ ja al onderhielt hy quade ende oneerlicke reghelen/ yghelick weet dat gheen costgangher daerom gherechticht en is/ teghen sijn danck† by hem te comen/ om die na sijn goetduncken te verbeteren. Maer alsulcken gherechticheyt als een Burgher over sijn huys heeft/ sodanighe heeft oock een gemeente over het landtschap datse bewoont; daerom als sy tot u seght (twelck oock an yder ingheseten deur de wetten als gheseyt ghehouden wort) Siet/ dit sijn de ghemeene reghelen daer wy al na leven/ soo ghy in ons landtschap by ons begheert te wonen/ ghy moet u na de selve ghevoughen/ dies niet/ souct een ander plaetse; men is ghehouden/ of hem daer na te schicken/ of te vertrecken. Ende ghenomen dat eenighe van hun reghelen onbillich waren (ghelijck oock in alle landen ghebeurt overmits de goede selve/ deur onweerlicke† inbrake somtijts quaedt worden; Ick late noch varen dat ons dickwils des eensdaechs quaet dunckt/ tgene wy des anderdaechs voor goet achten) sulcx en gherechticht niemant/ om teghen hemlieden danck† by haer te blyven/ om die quade reghelen na sijn ghevallen te verbeteren.

Salmen dan/ mochte yemant segghen/ nummer meer quade wetten of ghebruycken veranderen/ maer die in haer afgryselicheyt altijt laten voortwassen? Ick antwoorde int ghemeen op alle wetten/ regelen/ of saken des staets vande lande/ tghene deur verschey-

den voorgaende [†]hoofdsticken van sommighe in besonder geseyt is: Te weten/ dattet oirdentlick moet geschieden/ deur de ghene dieder wettelicke macht toe hebben. [†]Capita
 Is die macht tot uwen deele niet ghevallen/ ghy meucht u beste doen/ om hemlieden byde welcke sy bestaet/ daer toe te beweghen/ deur sulcke middel/ als de ghelegghentheyte der sake vereyscht: Ten eersten met hemlieden tot u voornemen te raden/ verthoonende (doch met sulcke eerbiedinghe/ als voor een eerbaer ondersaet tot sijn Overheyt betaemt) uwe redenen/ waer uyt ghy acht/ dat sulcx tot slandts welvaart strecken soude: Ten anderen met begeeren/ bidden en smeeken: Ten derden deur uytcoopinge met ghelt of goet/ ende dier ghelijcke. Doch condie hier mede noch tot u voornemen niet gheraken/ de laetste middel die yder vry staet/ so wel om wreede [†]Tyrannen te straffen/ ende rasende ghemeenten te stillen/ als om quade wetten te veranderen/ is Eerlicke ghewelt; twelck hier in bestaet: Men [†]*D'uyterste al ghemeene cerlicke middel*
 sal vooral trecken uyt de heerschappie/ vande ghene daermen hem teghen stellen wil/ ende comen tot sulcke plaetse/ daer de teghenwoordighe regeringhe u dijn voornemen toelaet; daer sijnde/ sult (na de ghebruyck van [†]waerschouwinghet voor rechte crych) u partie vermanen/ of bevelen/ te doen het ghene ghy verstaet [†]*Castigationis ante iustum bellum*
 behoirlick te sijn: Soo sy haer dan daer na voucht/ ghy comt tot u voornemen: Ghebeurt de contrarie/ meucht hemlieden openbaer krijch verclaren/ tot de wapen comen/ ende hun also met ghewelt daer toe dwingen/ ofte u fortuyne verwachten. Maer hy die hem onmeughelick acht/ soo wichtighen sake tot goeden einde te brengen/ sal alles sijn loop laten

hebben/ Can hy dat niet lijden/ hy mach naer een ander woonplaetse sien: want hem als ondersaet te veinsen/ ende daerentusschen heymelicke ongeoirsaemheynt int werck te stellen/ tis ontrouwe ende onburgerlick misverstant/ daer der ghemeenten groote ellenden uyt spruyten.

Besluit⁺

Men soude van dese ^{*}Burgherlicke stof noch seer veel nuttelicx meugen segghen/ maer van tgene daer in ghebreect/ sal teerste voornemen ons ontschuldigen/ twelck was/ daer af met corte woorden yet int plat Duytsch te vervaten: Het selve hebben wy na den eysch van sulcken grondt/ ende na ons vermeugen/ gebrocht tot dusdanich

⁺ *Conclusio*

^{*} *Materia politica*

Einde.

Woordverklaring.

achten:	meenen
achterdeel:	nadeel
als:	bijvoorbeeld
(daerbeneven) also:	bovendien omdat
bequaemst:	meest geschikt
bestaen te:	durven
bodereghel:	verordening
contrarie:	tegengesteld aan
crighen:	vangen
dadelick:	feitelijk
dank:	zin, wil
deurlyden (doen):	transporteeren
diens:	zij wier (mv.)
dulleliens:	krankzinnigen
eerlik:	eervol
erfachtigen:	erfelijke vorsten
excise:	accijns
ghemeen:	gewoon
ghemeene:	algemeen geldig
ghenomen dat:	ondersteld dat
ghenomen dit de	gesteld dat dit de
strytredens te wesen:	argumenten zijn
gherocht(e):	geraakt(e)
hemlieden knecht:	hun knecht
imbijten:	ontbijten
inghebroken:	ingevreten
maerte:	dienstbode
(dies) niet:	indien niet, dan
nootlicheyd:	noodzaak
oneerlick:	oneervol, schandelijk
ongeschicktheyd:	ongepastheid
onweerlick:	niet te weren
openbaer:	duidelijk

reden voor haar wet:	het verstand als wet
schaffen op:	zich bekommeren om
smiten:	slaan
stout:	stuwt, drijft
(en was niet tot)	strekte niet tot zoo iets
sulcx:	
uytneminghe:	uitzondering
uytsinnigen:	krankzinnigen
verleken:	vergeleken
versierd:	uitgedacht, verzonnen
vliet:	vlijt, ijver
vóor hem neemt:	zich vóorneemt
waerschouwinghe voor rechte crych:	eisch tot schadevergoeding voordat men tot oorlog overgaat (de procedure komt bij Livius voor).
(om van 't welck) bij voorbeelt te spreken:	om <i>hierover</i> vergelijkend te spreken
(versaemt) wesen:	gemeenschap